Şi astfel mi se pare că am atins ţinta propusă; căci aşa ain scos la ,'eală adevărul în problemele cercetate: dacă funcţia Monarhului este ecesară bunului mers al lumii; dacă poporul roman a dobîndit în chip ;gitim Imperiul; precum si ultima: dacă autoritatea Monarhului depinde irect de Dumnezeu sau de altcineva. Dar acest ultim adevăr nu trebuie lat în sens strict, în înţelesul că împăratul roman nu depinde în nici un ;1 de Pontiful roman[91]; pentru că fericirea pieritoare este orînduită, itr-un fel, în vederea fericirii nepieritoare. Prin urmare, Cezarul să se oarte faţă de Petru cu respectul cu care primul născut trebuie să se poarte iţă de părintele său: pentru ca, luminat cu razele harului părintesc, el l lumineze mai puternic globul pămîntesc, în fruntea căruia a fost pus e către Acela care este singur stăpînitor al tuturor celor spirituale si emporale.

" Nu este o concesie adăugată la sflrşitul cărţii. Mai sus (III, 4), Dantc acceptase că .na (imperiul) primeşte lumina de la soare (papalitatea), « cu ajutorul căreia acţionează mai icient ».

EPIS'

SCR

TOLAE

JSORI

Notă introductivă: Virgil GÂNDEA
Traducerea: Petru CREŢIA
Comentariile: Alexandru DUŢU

EPISTOLAR

Treisprezece scrisori ale lui Dante au ajuns ptnă la noi; acribia cercetătorilor luptă încă să le scadă sau să le crească numărul. Dar dacă nu putem fi de acord cu cei care tăgăduiesc, cu argumente nu totdeauna decisive, paternitatea Poetului asupra celor mai multe dintre ele (II—III, VIII—XIII), *putem regreta, împreună cu toţii, dispariţia epistolelor despre care există menţiuni, fără să ne fi rămas textele. Aşa, Flavio Biondo, umanistul care a mărturisit tn al XV-lea veac despre latinitatea românilor, văzuse unele scrisori ale lui Dante la Forli, scrise pe ctnd Poetul era secretarul lui Scarpetta Ordelaffi. Leonardo Bruni descrie şi caligrafia altor epistole —«subţire, şi lunguiaţă, şi foarte corectă». Misive pline de profunde tîlcuiri vor fi însoţit sonetele schimbate cu Forese Donaţi, cu Guido Cavalcanti, Cino da Pistoia şi alţi literaţi contemporani. Omul a cărui singură — şi puternică —* armă *a fost scrisul, trebuie să fi avut o bogată corespondenţă, povăţuire, mustrare sau desfătare nu numai pentru destinatar, dar şi pentru oricine a putut-o cunoaşte, ceea ce explică circulaţia scrisorilor în epocă, citarea lor de către biografi ca Bruno (a* VI-a) sau *cronicari ca Villani (a* VII-a, a Xl-a), *copierea lor de către Boccaccio* (a IV-a, a Xl-a şi a Xll-a).

De *valoare informativă inegală, dar preţioase deopotrivă prin stil şi imagini, prin erudiţie şi prin capacitatea de a ni-l dezvălui pe Marele florentin în urzeala încîlcită a vieţii publice sau private, scrisorile sînt un complement remarcabil al operei ca şi al biografiei Poetului. Datină, toate, din anii exilului, ele ni-l înfăţişează mai întîi pe Dante tocmai îndjurînd asprimile acestei triste stări, umilit de sărăcie,* « *despuiat de cai şi de arme în peştera temniţei sale* » (II, 3), *împins de nevoie să facă slujbă de diac contesei Gherardesca di Battifolle* (VIII—X), *căreia-i întocmeşte scrisorile, către împărăteasa Margareta. Dar un exilat mîndru, convins de dreptatea atitudinii sale, pentru care-şi sacrifică starea socială, averea, liniştea căminului, bucuria revederii locurilor naşterii lui; exilatul care mărturiseşte prietenului ce-l îmbie la întoarcerea ruşinoasă oferită de*

guvernul florentin că nu acceptă o cale «străină de faima si cinstea lui Dant (XII, 4), *un exilat căruia-i rămăsese în aceşti nouăsprezece ani de n* £>> *grinări bucuria de a vedea «de oriunde chipul soarelui şi al stelelor^ de a putea gîndi «oriunde sub cer preadulcile adevăruri». Fraqmeni din portretul unui asemenea om sînt scrisorile ce urmează.*

La 27 ianuarie 1302, la vîrsta de treizeci şi şapte de ani, Dante Aiighieri, fost prior al Florenţei, duşmănit de partida «negrilor» lui Corso Donaţi este acuzat de baratteria, *fraude publice, condamnat la amenzi şi la interdicţie politică. Plecat în ambasadă, Poetul nu dă adversarilor satisfacţia de a-i impune o pedeapsă necuvenită, aşa încît, la 10 martie acelaşi an, noii stăpîni ai Florenţei hotărăsc că « dacă va cădea vreodată în puterea sus-zisei comune, să fie ars prin foc, astfel încît să moară». Sentinţa va fi formal casată abia în 1494, sub guvernarea familiei Medici. în 1321 Dante moare fără a vedea împlinindu-i-se nici una din speranţele revenirii dintr-un exil pe care i-l punctează, cu preţioase detalii, scrisorile.*

Primii doi ani trec în mijlocul ghibelinilor exilaţi, şi al proiectelor de întoarcere răzbunătoare. La Gargonza, între Siena şi Arezzo, la Forli, sub oblăduirea lui Scarpetta Ordelaffi, la Verona, pe lingă « Marele Lombard», Bartolommeo della Scala, Dante este socotit unul din capii proscrişilor, face parte din consiliul lor de doisprezece, este, negreşit, cel mai învăţat dintre ei şi în această calitate redactează Scrisoarea I-a *din 1304 către cardinalul Niccolo degli Albertini da Prato despre hotărîrea « albilor» de « a-şi descinge săbiile » pentru a ajuta ca acţiunea binefăcătoare a ambasadorului papal «să scalde îndelung frămîntata Florenţa în toropeala liniştii şi a păcii».*

Acelaşi an 1304 îi adaugă Poetului decepţii noi: cardinalul Niccolo nu reuşeşte în încercările sale de pace; Florenţa e lovită de nenorociri; un atac al exilaţilor, ajunşi pînă în inima oraşului, nu reuşeşte; piere contele Alessandro da Romena, căpitan al oastei proscrişilor, « a căror nădejde a doborît-o cu cruzime biciul morţii». Mîngîind pe feciorii prietenului său, Guido şi Orbino (Scrisoarea Il-a), *Dante are alt prilej să-şi plîngă nenorocul de a fi pierdut un tovarăş de luptă, ca şi «neaşteptata sărăcie pricinuită de surghiun », care-l împiedică să vină la înmormîntaie.*

Numeroase cetăţi italiene sau străine se vor mîndri după aceasta dată că l-au găzduit pe Poet, dar foarte tîrziu. Cei care împărtăşeau cu el durerea exilului aveau să-l urască, si în acei primi ani ai peregrinărilor Dante devine, din « guelf alb », omul propriei sale partide, adeptul unităţii Italiei mai presus de culorile cetăţilor, sub semnul acvilei imperiale a

Romei renăscute prin misiunea unui cuceritor din Nord. Iluzie, fireşf din care naşte suprema ironie de a vedea pe marele italian luptînd pen'tr' ocuparea ţării sale de către un împărat german. Dar pînă la coborîre lui Henric al VII-lea în Italia (din păcate şi după aceea), Danie a trebuit să se resemneze la o viaţă de curtean, de slujbaş cu erudiţia si condeiul al marilor seniori din Italia de nord, condiţie cu care temperamentul său orgolios şi severitatea sa înnăscută cu greu s-au putut împăca.

Dintre aceşti seniori, unii i-au fost prieteni, ca Moroello Malaspina care-l găzduise cîteva luni — pare-se în 1307, şi căruia îi trimite in anul următor frumoasa confesiune despre dragostea nâpraznică pentru cunoscuta «fată din Alpi» (Scrisoarea III-a, împreună cu sonetul Amor, dacche convien pur ch'io mi doglia *(Amor, dacă mi-e dat să-mi'plîng durerea.. .)• confesiune obişnuită între prieteni care-si împărtăşeau bucuroşi, în acea epocă de fină intelectualizare a sentimentelor, nedumeririle şi turburările pricinuite de stări sufleteşti ce deveneau, adesea, prilej de grave meditaţii. La fel, prin 1308—1310, printr-altă epistolă* (a IV-a), *va desluşi prietenului Cino da Pistoia cum izvorul dragostei este inepuizabil, cum pasiunile se prefac necontenit şi se amplifică.*

Altor seniori, Danie le-a servit ca simplu diac, ca lui Scarpetta Orde-laffi la Forli sau contesei Gherardesca di Battifolle, în 1311, la castelul] din Poppi, în Arezzo (Scrisorile VIII—X). *Ciudat mod de a-şi împrumutai condeiul, rămînînd atît de personal prin stil şi limbă, uneori printr-un^ detaliu exprimînd o întreagă atitudine — ca în felul în care datează* Scri-1 soarea X-a *— încît, semnate de Gherardesca, misivele râmîn ale lui Dante,\ ceea ce le şi explică valoarea.*

Dar ca orice muncă cinstită, asemenea slujbe, oricît de costisitoarei pentru demnitatea ce-şi apăra Poetul — ultima mîndrie a unui exilaţi pe nedrept — nu erau înjositoare. Orice serviciu i s-ar fi cerut proscrisului® florentin, chiar cele diplomatice, ca negocierea păcii dintre conţii Malaspina^ şi episcopul din Luni, chiar ambasada la Veneţia pentru Guido Novello, erau negreşit sub resursele intelectuale şi sufleteşti ale omului care în aceeaşi ani alcătuise Comedia. *Danie, a avut însă o perioadă în care a pus mare temei pe talentele sale de condeier şi diplomat: în 1310—1313, în anii campaniei în Italia a lui Henric al VII-lea. Pentru acreditarea temeiurilor^ filozofice ale Imperiului roman, care trebuia — în concepţia lui — sa salveze Italia de la dezunire şi vrajbă, Danie scrie în aceeaşi vreme* Monarchia; *pentru pregătirea viitorilor supuşi ai împăratului compune o scrisoare circulară* (a V-a) Către principii şi popoarele Italiei; *cerbicia*

florentinilor vrea s-o înfrtngă prin somaţia la supunere din 31 martie 1311 (Scrisoarea Vl-a); *întărirea lui Henric în hotărîrea sa de a supune florenţa o încearcă in* Scrisoarea Vll-a din *17 aprilie acelaşi an. Eforturi zadarnice: firavul conte de Luxemburg, care a fost numai patru ani împăratul Germaniei, numai doi şi jumătate rege al Italiei, avea nu numai strabismul descris de cronicari, dar şi miopia politică pe care cu o sinceră afecţiune o deploră Dante. Poate că Henric însuşi n-a crezut In sinceritatea îndemnului proscrisului florentin care, la Intîlnirea din Milan, in ianuarie 1311, cu prilejul încoronării, îl chema să supună mai intîi tocmai cetatea sa natală. Poate că în nehotărîrea ce i-o confirmă acţiunile politice, el a văzut în Dante pe exilatul dornic să-şi revadă cetatea, iar nu pe apostolul unei Italii unificate* si *paşnice sub sceptrul împăratului* « *roman* ». *Rezultatul funest al acestei nehotârîri, infrîngerea lui Henric sub zidurile Florenţei, mîndră că fiii săi « nu şi-au plecat nicicînd fruntea, înaintea niciunui stăpîn* », *n-avea de ce-l bucura pe Poet. Aşa cum moartea împăratului în 1313 n-avea să-i ia ultima nădejde a revederii Italiei.*

Alături de « *imperiu* », *Dante ştie încă un factor de unitate şi pace a ţării:* « *papalitatea* ». *Apelul către cei şase cardinali italieni convocaţi în conclavul de la Carpenlras, in mai 1314* (Scrisoarea Xl-a) *arată nădejdea lui încă vie. Simoniacul Clement V, care mutase scaunul papal la Avignon, murise. Corupţia clerului contemporan, de la monahul mărunt* j *pînă la papă, nu avusese mai aspru judecător decît pe Dante, dar res- > taurarea scaunului la Roma şi un pontif capabil să pacifice, prin autori tatea lui, Italia, i se păreau Poetului, după dispariţia lui Henric, singurelejj şanse în care mai putea spera. Un asemenea pontif ar fi trebuit să fie italian, dar îndemnurile lui Dante ca şi eforturile cardinalilor din peninsulă sînt zadarnice. Noul papă, ales abia în 1316, va fi tot un francez, loan alXXII-lea, şi* « *robia babilonică*» *a scaunului papal mutat la Avignon se va pre lungi pînă în 1377. Cu aceasta, omul politic încetase să mai spere; exilatul de asemeni; scrisoarea din mai 1315* (a XH-a) *vădeşte că Dante acceptase să moară fără a-si mai revedea cetatea. El respingea, ca umilitoare, mini mele condiţii impuse pentru anularea condamnării, deşi, la treisprezece ani după pronunţarea ei, era vădit că vrăjmăşia Florenţei se potolise şi că porţile patriei i se deschideau.*

>

Omul politic, exilatul, curteanul lăsase toată capacitatea de reflecţie -ſ şi creaţie Poetului. Ele îi erau necesare încheierii Comediei. *Ultimele* , *cînturi ale* Paradisului par sa *fi fost compuse la Ravenna; împreună cu < o atentă prezentare (Scrisoarea* XlII-a), *ele sînt închinate lui Cangrande*

della Scala, seniorul Veronei, prinţul îndrăzneţ, hotărît, loial, genero ospitalier în care Dante admira o nouă întrupare a acvilei. Această dedicaţi' avu loc, după comentatori, între 1316—1319. Peste doi ani, Dante, revenind bolnav dintr-o ambasadă către Veneţia, închide ochii la Ravenna, şi astfel întreaga sa operă, inclusiv Scrisorile *deveneau un singur înălţător şi peren mesaj al Poetului către toţi «voi ch'avete._Vinteletti sâni >>* (Inf. *IX, 61)*

I[1]

Preaveneratului părinte Intru Cristos, celui mai drag dintre mai marii lor, lui messer Niccolo, din îndurarea cerească episcop de Ostia si de Velletri, legat al Scaunului apostolic, precum şi, rtnduit de preasftnta Biserică, mijlocitor de pace in Toscana, Romagna şi Marca Trevizană şi ţinuturile din preajmă, fiii săi preacredincioşi căpitanul Alexandru, Sfatul şi Universitatea Albilor din Florenţa, cu mare credinţă şi rîvnă i se închină.

[1], Povăţuiţi prin mîntuitoare sfaturi şi îndemnaţi de apostolică îndurare, răspundem, după consfătuiri preţioase nouă, tuturor sfinţitelor cuvinte pe care ni le-aţi trimis. Şi dacă, din pricina necuvenitei întîrzieri, am fi socotiţi vinovaţi de nepăsare sau de lene, atîrne în favoarea noastră,

[1] Conservată în codicele miscelaneu Vaticano-Palatino latino 1729 din secolul XIV, epistola nu include nici o referire la autorul textului, dar este atribuita lui Dante pe considerentul că el făcea parte din sfatul Albilor la data compunerii scrisorii; se apreciază că, prin însuşi stilul ei, epistola nu putea fi redactată decît de un autor de talia lui Dante. Isidore Del Lungo, urmat de Casini, opinează că răspunsul dat legatului papal a fost scris după luna iulie 1304, cînd, Albii fiind înfrlnţi la Lastra deoarece nu urmaseră sfatul lui Dante, poetul s-a despărţit de aceştia şi a devenit «partid de unul singur» (Par. XVII, 69); opinia a fost contestată cu argumente convingătoare. Cardinalul Niccolo degli Albertini da Prato, episcop de Ostia şi Velletri a fost delegat de papa Benedict XI să pacifice Toscana, Romagna, Marca Trevisană şi regiunile adiacente, răscolite de conflictele dintre facţiuni. Cronicarul Giovanni Villani îl prezintă ca pe un personaj integru, plin de bune intenţii. După ce a liniştit spiritele în Florenţa, cardinalul a trimis o scrisoare, printr-un emisar al său, facţiunii Albilor exilaţi de partida Negrilor, prin care le cerea să nu întreprindă noi atacuri, făgăduindu-le reintegrarea lor în drepturile pierdute. Exilaţii îşi aleseseră drept comandant pe contele Alessandro da Romena şi un sfat format din douăsprezece persoane. Dintre aceştia din urmă făcea parte si Dante, care a fost însărcinat cu redactarea răspunsului, în primăvara anului 1304. Misiunea cardinalului nu a izbutit; facţiunea Negrilor din Florenţa 1-a acuzat că unelteşte instalarea la putere a Albilor guelfl şi a ghibelinilor, adversarii papei, şi 1-a silit să părăsească cetatea. Unii comentatori apreciază că Dante s-a referit la blestemul rostit de cardinal în momentul în care a părăsit Florenţa, în *Inf.* XXVI, 8—9. De altfel, nici papa Henedict XI nu a izbutit să aplaneze conflictele iscate în timpul pontificatului predecesorului său, Bonifaciu VIII (adversarul lui Dante), şi în aprilie 1304 a părăsit Roma, iar la 7 iulie, acelaşi an, a murit, se pare otrăvit.

înainte de a fi osîndiţi, sfinţita cumpătare a judecăţii Voastre[2]. Şi ţi înîi seamă de cîte şi ce fel de consfătuiri şi răspunsuri are nevoie înfrăţirea noastră pentru ca, respectînd buna-credinţă a legăturii dintre noi sg procedeze cum se cuvine, ne rugăm ca, după ce veţi lua cunoştinţă' de cele pomenite aici, dacă s-ar întîmpla să fim găsiţi în greşeală faţă de datorata grabă, belşugul blîndeţii Voastre să ne judece cu îngăduinţă [2]. Nu ca nişte fii nerecunoscători am citit aşadar scrisoarea cucernicului nostru Părinte, scrisoare care, dînd glas deplin tuturor dorinţelor noastre, ne-a năpădit pe dată minţile cu atîta bucurie cîtă nimeni n-ar fi în stare să măsoare nici cu vorba, nici cu gîndul. Pentru că acea tămăduire a patriei după care tînjim văzîndu-i parcă năluca [3], scrisoarea Voastră, cu îndemn părintesc, ne-a făgăduit-o mai mult decît o dată. Şi de ce altceva ne-am azvîrlit noi în războiul civil? Spre ce altceva năzuiau albele noastre flamuri? Şi de ce altceva se înroşeau săbiile şi săgeţile noastre dacă nu pentru ca aceia care, după voia lor nesăbuită, au ciuntit drepturile cetăţeneşti, să-şi supună grumajii sub jugul sfintei legi şi să fie aduşi cu sila la împăciuirea patriei[4]? Pentru că de bună seamă legiuita săgeată a voinţei noastre, pe care o trăgeam gata să pornească din coardă &, n-avea, nu are şi nu va avea în viitor alt ţel decît liniştea şi libertatea poporului florentin. Iar dacă vegheaţi la împlinirea unui bine atît de scump nouă şi dacă, aşa cum ar vrea sfintele noastre strădanii, vă străduiţi să întoarceţi pe potrivnicii noştri la brazdele bunei conveţuiri între cetăţeni, cine oare

* *Necuvenita inlirziere* Ia scrisoarea cardinalului, care ar li putut interpreta zăbava exilaţilor drept o lipsă de consideraţie, e pusă pe seama greutăţii cu care fuseseră adunate opiniile membrilor ligii, risipiţi prin diverse cetăţi (Arezzo, Pisa, Forli, Bologna). Liga fusese închegată în primăvara anului 1303, după cum afirmă cronicarul Dino Compagni. *înfrăţirea* astfel denumită în această epistolă va fi caracterizată, mai tîrziu, în Par. XVII, 62, drept: «stupida şi imbecila turmă».

' Imagine poetică deosebit de sugestivă: dorinţa de a vedea patria tămăduită de sfîşieri lăuntrice era atît de puternică, încît exilaţii o vedeau îndeplinită aievea în visările lor.

" După cum remarcă M. Apollonio *(Dante* II, p. 922) fraza urmăreşte un ţel practic, de a obţine, prin relevarea forţei de care dispun exilaţii, o reciprocă renunţare la arme şi ducerea unor tratative de la egal la egal; ea are şi un sens programatic, autorul scrisorii conferind luptei purtate de exilaţi un nobil scop, acela de a instaura legalitatea şi dreptatea în Florenţa. In acest sens, referirea la *albele noastre flamuri* va fi reluată în *Par.* XVI, 152 — 154, unde Cacciaguida va evoca timpurile în care crinul nu devenise roşu din cauza zavistiei, aluzie la divizarea cetăţii în guelfi şi ghibelini, din 1251, cînd primii şi-au ales drept steag un crin roşu pe un fond alb, în timp ce ceilalţi au menţinut vechea flamură, reprezentînd un crin alb pe fond roşu.

[6] Figură de stil adeseori întîlnită în *Divina Comedie* (cf. Par. I, 125), vers sugerat poetului de un pasaj din Toma d'Aquino, *Summa theologica* I, q. 23, a. l: « După cum săgeata este trasa la ţintă de săgetători».

se va încumeta să vă aducă mulţumiri pe măsură? Nu stă aceasta în puterile noastre, părinte, nici a cît neam florentin se găseşte pe pămînt ci, dacă se află în cer o îndurare care să se gîndească la răsplătirea unor fapte ca acestea, aceea să Vă dăruiască după merit, Vouă care v-aţi înveşmîntat cu milă pentru un atît de mare oraş şi vă duceţi cu grabă să potoliţi vrajbele lumeşti dintre cetăţenii lui[6].

[3]. De bună seamă, de vreme ce, prin mijlocirea unui om din tagma sfinţită, fratele L**[7], sfătuitor de înţelegere cetăţenească şi de pace, am fost dinainte vestiţi şi rugaţi cu stăruinţă de Voi, aşa cum este şi cuprinsul scrisorii Voastre, să ne oprim din orice atac şi acţiune de război şi să ne încredinţăm întru totul mîinilor Voastre părinteşti, noi, ca fii preasupuşi Vouă şi iubitori de pace şi drepţi, descingîndu-ne de pe acuma săbiile, ne supunem hotărîrii Voastre cu nesilită si din inimă voinţă, aşa cum vi se va arăta în relatarea sus-pomenitului Vostru trimis, fratele L ** şi cum se va da limpede în vileag prin acte publice alcătuite în cuvenitele forme[8].

[4]. De aceea cu glas filial şi multă dragoste rugăm fierbinte pe îndurarea Voastră preablîndă să binevoiască a scălda acea îndelung frămîntată Florenţa în somnul linişti şi al păcii, şi să ne vadă cu ochi buni, ca un părinte îndurător, pe noi cei care luptăm statornic pentru poporul ei precum si pe cei care susţin dreptatea noastră; noi care, după cum niciodată n-o să ne lepădăm dragostea de patrie[9], tot aşa avem de gînd să nu ieşim niciodată din marginile hotărîrilor Voastre şi să ne supunem întotdeauna, atît din datorie, cît si din credinţă, oricăreia din poruncile Voastre.

[8] Scriind unei persoane erudite, Dante redă aici în proză o parte din cuvîntul lui Knea către Didona, cf. Vergiliu, *Eneida* I, 600 — 605. Meritul legatului papal e cu atît mai mare, Cu cît el a consimţit să se ocupe nu de disensiuni de natură religioasă (ca cele provocate de erezii sau rebeliunile împotriva autorităţii ecleziastice), ci de *vrajbe laice.*

[7] Personaj acoperit de anonimat, probabil şi cu scopul de a-1 feri de persecuţiile la care ar fl putut să fie supus de adversarii exilaţilor.

[8] O. Zenatti, referindu-se Ia Leonardo Bruni, consideră că au fost înmînate trimisului cardi nalului Niccold *acte publice,* consemnînd declaraţiile oficiale ale exilaţilor.

[9] Afirmaţie caracteristica lui Dante, poetul « mînat de jalea patriei iubite» *(Inf.* XIV, 1) pe drumurile pribegiei şi prin lumea grandioasei sale viziuni menite să insufle concetăţenilor săi spiritul dreptăţii şi al păcii.

Această epistolă a scris-o Danie Alighieri conţilor da Romena, Obertus şi Guido după moartea lui Alessandro, conte da Romena, unchiul lor, ca să-şi exprime durerea pentru sfîrşitul acestuia.

[1] Unchiul vostru Alexandru, ilustrul conte, care s-a întors zilele acestea în patria cerească, de unde venise sufletul său, a fost seniorul meu, iar amintirea lui mă va stăpîni cîtă vreme voi trăi sub semnul timpului, fiindcă mărinimia lui, care este acuma, după vrednicie, din belşug răsplătită deasupra stelelor, m-a făcut, de ani mulţi, din propriul ei imbold, supusul său. Şi e adevărat că această virtute a lui, însoţită de toate celelalte, a adus numelui său o strălucire mai presus de slava eroilor italieni. Şi ce altceva spunea eroicul său blazon decît «iată biciul care goneşte stricăciunile»? Căci bice de argint în cîmp purpuriu purta pe dinafară, iar pe dinlăuntru o minte care alunga viciile de dragul virtuţilor [u]. Jelească deci, jelească cea mai mare familie toscană pe care o umplea de strălucire un atît de mare bărbat, jelească toţi prietenii săi şi supuşii, a căror nădejde a doborît-o cu cruzime biciul morţii; iar între aceştia din urmă se cade să jelesc şi eu, sărmanul, care, alungat din patrie şi surghiunit

[0] Inclusă, ca şi scrisoarea precedenta, în codicele menţionat (v. n. 1). Atribuirea aceste epistole lui Dante se loveşte de menţiunea din *Inf.* XXX, 77, unde Maestro Adamo acuză pe Guido, Alessandro şi (ratele lor că l-au determinat să falsifice moneda de aur florentină. Unii comentatori (Troya, Fraticelli) au încercat să ocolească dificultatea susţinînd că au existat doi conţi cu acest nume; alţii (Zenatti, Torraca) au argumentat că Poetul a cunoscut fărădelegea contelui după ce a compus această scrisoare. Mai categoric, M. Apollonio consideră scrisoarea « arguţia unui imitator stîngaci». Epistola este curent inclusă printre operele marelui Poet. Destinatarii sînt ODertus şi Guido, nepoţi ai contelui Alessandro da Romena, coborîtor dintr-un Guido făcut conte palatin în Toscana de împăratul Otto I, în sec. X. Această familie a jucat timp îndelungat un important rol politic în Italia centrală. Epistola a fost redactată de Poet curînd după moartea contelui, care, comandant al facţiunii albilor (după cum pare să indice epistola precedentă), nu a luat parte Ia bătălia de la Lastra, stingîndu-se înainte de luna iulie, 1304. Dacă ambele scrisori sînt autentice, epistola de faţă a trebuit să fie scrisă Ia scurt răstimp după prima.

[1] Interpretare simbolică a heraldicei, în stil dantesc.

fără vină [12], cu gîndul plin de nenorocul meu, mă mîngîiam necontenit aşezîndu-mi scumpa nădejde în el.

[2] Dar, deşi, cînd cele ce ne cad sub simţuri se destramă, ne apasă greu amărăciunea durerii, dacă ne întoarcem către bunurile intelectuale care nu pier, iată că răsare ochilor minţii lumina unei dulci mîngîieri. Căci cel care pe pămînt cinstea virtutea, acum, în cer, este cinstit de către Virtuţi, iar cel care era în Toscana conte palatin al Curţii romane, acuma, curtean ales în Palatul cel veşnic, se bucură de slavă, împreună cu principii fericiţilor, în Ierusalimul din înalt[13]. De aceea, foarte dragi seniori ai mei, vă rog cu plecat îndemn să binevoiţi a jeli cu măsură şi să nu puneţi preţ pe cele de sub simţuri decît atîta cît pot să vă fie pilde [14]. Şi după cum el v-a numit după dreptate moştenitori ai averilor sale, tot aşa şi voi, ca cei mai aproape de el, să îmbrăcaţi veşmîntul purtărilor sale frumoase.

[3]. Iar eu, pe lingă acestea, ca unul vouă devotat, mă rog de iertare înaintea judecăţii voastre pentru lipsa mea de la înlăcrimata înmormîntare; căci nu m-a oprit să vin nici nepăsarea, nici lipsa de recunoştinţă, ci neaşteptata sărăcie pricinuită de surghiun. Ca o prigonitoare crudă, m-a azvîrlit, despuiat de cai şi de arme în peştera temniţei sale [15] şi, deşi eu mă căznesc din răsputeri să ies de acolo, ea, şi pînă acuma este mai tare, se sileşte, blestemata, să mă oprească.

[13] Autodesemnare ce revine şi iu alic epistole.

Ъ j.-razj în stilul Paradisului, unde virtuţile sint personificate şi unde «împăratul» stă în mijlocul curţii, înconjurat de,conţii săi (XXV, 42). *Al Curţii romane:* al Imperiului roman.

[4] Afirmaţie tipică pentrvi concepţia de la care se revendica Dante, şi care considera că lumea suprasensibilă este modelul, iar cea sensibilă «icoana lui» *(Par.* XXVIII, 56).

[5] Dante aminteşte mizeria pe care a trebuit s-o îndure, pe cînd se afla în exil, în *Convivio* I, 3, ca şi in numeroasele « profeţii» din capodopera sa (« cît c de-amar cerşitul, urcînd şi scoborînd a altui scară », Par. XVII, 58 — 60). Lipsit de mijloacele de care dispunea orice cavaler, el se ase muia cu un prizonier aruncat într-o peşteră.

III[16]

Pistoiezului din surghiun, florentinul surghiunii fără vină, ani mulţi de sănătate îi urează şi foc de neîncetată dragoste.

[1] Văpaia prieteniei tale a făcut să izbucnească spre mine cuvînt de aprinsă încredere [17], prin care mi-ai pus întrebarea, foarte iubite prietene, dacă e cu putinţă ca sufletul să treacă de la o patimă la alta. De la o patimă Ia alta spun, păstrînd aceeaşi putere şi avînd obiecte deosebite doar prin număr, nu şi prin specia lor. Deşi mai cu dreptate se cuvenea ca răspunsul să fie rostit de gura ta [18], ai vrut totuşi să mă faci pe mine autorul lui, pentru ca, lămurind eu un lucru atît de supus îndoielii, să sporeşti faima numelui meu. Ştiind aceasta, oricît de binevenită şi plăcută îmi este sar-

[18] Conservată în codicele Laurenziano XXIX, 8, împreună cu epistola către cardinalii italieni şi aceea adresată prietenului florentin *(Epistolele* VI şi XI), Codicele cstescrisde Boccaccio. Exegeţii recunosc în unanimitate pe Dante sub denumirea de « florentinul surghiunit fără vină », şi pe Cino în destinatar, «pistoiezul din surghiun» (v. despre el *liime* 40 [XCV], n. 161). Urmînd pilda « curţilor de judecată » provensale, care dezbăteau pricini privind dragostea, poeţii italieni obişnuiau să-şi adreseze « sonete » în care propuneau unei largi dezbateri chestiuni de psihologie erotică — transpunere poetică a arguţiei scolastice, a cărei influenţă e evidentă. Cino i-a adresat lui Dante sonetul: *Dante, quando per caso s'abbandona* (Dante, dacă întîmplător te lasă...), invitîndu-1 la o discuţie filosofico-poetică. Dante i-a răspuns prin sonetul: *Io sono stalo con Amore insieir.e* (Am tost cu-Amor.. .tot împreună...) şi prin scrisoarea de faţă, afirmmd că sufletul uman poate trece de Ia o iubire la alta cu aceeaşi intensitate. (S-a remarcat că problema a fost abordată şi de Shakespeare în *Romeo şi Julieta,* unde eroul, îndrăgostit de Rosalinda, e cuprins de o patimă mai puternică în clipa în care o zăreşte pe Julieta). în timp ce sonetul rezolvă pe un ton uşor dilema, epistola tratează problema în adîncime, aducînd argumente din domeniul experienţei, apelînd la silogisme şi, în final, la autorităţile în materie, respectiv la Ovidiu. Prin caracterul său doctrinar, epistola dezvăluie concepţia poetică a Marelui florentin, care, în cîteva rînduri, trece de la datele experienţei la principiile etice, încheind cu expunerea normelor menite să asigure personalităţii umane ultragiate integritatea şi măreţia ei.

[17] Inspirat de *Psalmul* XLIV, 2, începutul exprimă calda prietenie pe care Dante i-o purta lui Cino.

[18] Poetul florentin se exprimă astfel ţinînd seama de faptul că interlocutorul său era un jurisconsult.

cina, cuvintele n-ar putea-o împlini fără o supărătoare lipsă; ţinînd deci seamă de pricina acestei sfieli, vei aprecia tu însuţi ce-a rămas nespus.

[2]. îţi răspund în cele ce urmează cu o alcătuire caliopee [19] în care, deşi înţelesul este exprimat pe scurt, după obiceiul poeţilor [ao], se cîntă în sentinţe că dragostea pentru o fiinţă poate tînji şi pieri, dar că ea se poate reface, în suflet, pentru altcineva, pentru că nimicirea uneia înseamnă naşterea alteia.

[3]. Adevărul acestei afirmaţii, deşi este dovedit de experienţă, poate fi întărit de raţiune şi autoritate, într-adevăr, orice putere care, după încetarea unui act, nu se iroseşte, se păstrează în chip firesc pentru altul: prin urmare puterile senzitive, cîtă vreme organul lor dăinue, nu se irosesc după încetarea unui singur act şi se păstrează în chip firesc pentru altul. Şi cum puterea concupiscibilă, care e lăcaşul iubirii, este o putere senzitivă, e limpede că după încetarea unei patimi, de către care se face act, se păstrează pentru alt act. Propoziţia majoră şi cea minoră a silogismului, a căror intrare se deschide largă, rămîne să le dovedească sîrguinţa ta.

[4]. Mai rămîne acum să cumpăneşti greutatea spuselor lui Naso din cartea a patra a *Metamorfozelor,* care privesc nemijlocit şi cuvînt cu cuvînt dezbaterea noastră, adică unde autorul spune (şi anume în povestea celor trei surori care au dispreţuit pe odrasla Semelei), vorbind Soarelui (care, părăsind şi nesocotind pe celelalte nimfe de-al căror drag arsese înainte, acuma o iubea pe Leucothoe), « Bun la ce-ţi este-acuma, născut din Hiperion »[21] şi aşa mai departe.

[5]. Isprăvind cu acestea, mult iubite frate al meu, te îndemn la chibzuinţă, să fii răbdător faţă de săgeţile Ramnusiei [22]. Citeşte, rogu-te,

[19] După ce a repetat întrebarea şi a afirmat, cu modestie, că va încerca să răspundă pentru a-i dovedi calda lui prietenie, Dante formulează de îndată opinia sa, pe care a expus-o şi în sonetul trimis cu acest prilej (v. *Rime* 50 [CXI]), o scriere *caliopee,* o compoziţie inspirată de Caliope. Ace asta, una din cele două muze, e invocată de Dante şi în *Purg.* I, 9 că muza cea mai importantă (sub influenţa lui Ovidiu).

[20] Sonetul răspunde prin sentinţe scurte, neflind adecvată poeziei expunerea pe larg a argu mentelor. De aceea şi în *Convivio* şi în *Vita nuova,* autorul şi-a însoţit versurile de comentarii. Este ceea ce întreprinde şi în epistola de faţă, aducînd dovezi din domeniul experienţei, din cel raţional şi apelînd la un clasic.

[21] Ovidiu *Metamorfoze* IV, 193. Poetul latin descrie în acest loc,după ce a relatat cum s-au opus cultului lui Bahus fiicele lui Minyas — Iris, Climene şi Alcithoe — pasiunea soarelui pentru nimfa Leucothoe.

[gs] *Celei din Ramnut:* Soarta. Zeiţa Nemesis era denumită astfel după localitatea din Atica, unde îi fusese consacrat un templu. Astfel o denumeşte Ovidiu, sursa lui Dante. La rîndul său, Boccaccio desemnează soarta în acelaşi fel.

de la un cap la altul *Leacurile împotriva nenorocului* [23], care ne sînt, ca de un tată fiilor, date de către cel mai slăvit dintre filozofi, Seneca. Şi cu nici un chip să nu-ţi piară din amintire cuvîntul acela: «Dacă aţi fi fost din lume, lumea ar iubi ceea ce era al ei» [24].

[23] Este vorba de *Liber ad Gaîionem de remediis fortuitorum* de episcopul Martin din Bra°ır operă atribuită de medievali lui Seneca.

[21] *loan* XV, 19. Descit'rînd mecanismul patimilor, Daiite ajunge în această scrisoare « emo ţionantă » (Fr. Sclmeider, *Dante,* 1960, p. 109) de pe un plan, pe altul superior; dovezile furnizate de experienţă şi de silogism dau un răspuns întrebării lui Cino, dar adîncind mărturia adusă de Ovidiu, prietenul său va înţelege că puterea pe care şi-o iroseau înşişi zeii, omul şi-o poate păstra intactă, sub forma unei energii nobile, atunci cînd nu se lasă doborit de soartă. Ridicîndn-se deasupra patimilor meschine, omul poate să rămînă fidel unui ideal înalt (să nu-i piară din *amintire* un principiu), chiar de va fi persecutat de cei care nu-1 acceptă printre ei. Discuţia pornită pe o temă erotică se încheie cu un elogiu adus demnităţii umane şi Poetul florentin, « fidel amorului» sfirşeşte tratînd o temă lirică, prin a apela la « mîngîierile filozofiei» şi printr-un îndemn la eroism în lupta vieţii. Rîndurile din epistola aceasta dezvăluie trăsături caracteristice ale operei celui care în *Vita nuova* şi în *Divina Comedie* a celebrat o înaripată iubire şi a transmis un admirabil mesaj umanist cititorilor săi.

IV

Dante ti scrie lui messer Morvello, marchiz de Malaspina

[1]. Pentru ca lanţurile slujitorului său să nu rămînă tăinuite stăpînului, precum nici natura dezinteresată a sentimentului care mă stăpîneşte, şi pentru ca nu cumva nişte vorbe nelalocul lor — prea adesea izvor de păreri înşelătoare — să-1 arate pe prizonier prins din nesocotinţă, m-am gîndit să înfăţişez Măreţiei Voastre scrisoarea aceasta [a6].

[2]. Aşadar, după ce m-am despărţit de pragul palatului de dorul căruia atîta am suspinat mai apoi şi în care (aşa cum adesea cu uimire aţi văzut), mi-a fost îngăduit să îndeplinesc îndatoriri de om liber [27], n-am apucat bine să pun piciorul, netemător şi fără-a mă păzi, lîngă apele Ar-

[K] Cuprinsă în acelaşi codice Vaticano-Palatino 1729, scrisoarea a lost atribuită Poetului de majoritatea comentatorilor. A f os l adresată lui Moroello Malaspina, marchiz de Giovagailo în Lunigiana, fost comandant al guellHor negri care în jurul anului 1302 au pătruns în Campo Piceno şi au luat, în urma unui greu asediu, Pistoia, ultimul punct de rezistenţăjal facţiunii albilor, din care, la acea dată, făcea parte şi Dante. în *Inf.* XXIV, 145, Moroello e desemnat xirin « fulgerul din valea rîului Magra ». Poetul a fost găzduit de marchizii de Malaspina în 1306, cînd a semnat în numele liilor sau nepoţilor lui Currado un acord încheiat cu episcopul din Luni (la 2 octombrie). întîliiindu-1 pe Currado în Antepurgator *(Purg.* VIII, 118 şi urm.), Dante elogiază ospitalitatea şi spiritul cavaleresc ai urmaşilor acestuia, virtuţi cîntate şi de mulţi poeţi provensali. Caracterul amical al scrisorii dovedeşte intimitatea marelui Poet cu viteazul cavaler, întemeiată pe o reciprocă preţuire. Plecat din Lunigiana prin 1307, epistola a fost scrisă în 1308, cel mai tîrziu în 1309; relatînd întîmplarea «neaşteptată & prin care a trecut, Poetul redă în epistolă un comentariu al canţonei anexate la scrisoare: *Amor, dacche convicn pur ch'io mi doglia* (Amor, dacă mi-e dat să-mi plîng durerea. . .). Unii exegeţi apreciază că « uluirea » poetului o constituie îndrăgostirea sa subită (la patruzeci şi doi de ani) de o tîuără. . . Mai aproape de subiect, alţi interpreţi consideră că scrisoarea e compusă «într-o ordine alegorică», consemnînd revenirea Marelui florentin de la studiile filozofice la farmecele poeziei. Document al preocupărilor intime ale Poetului, scrisoarea este, foarte probabil, legată de conturarea personajului central din *Divina Comedie,* Beatrice.

[M] Confesiune amicală, introducerea comunică generoasei sale gazde noile sentimente care 1-au cuprins pe Poet.

" Elogiu adus ospitalităţii marchizului, care, asemeni rudelor sale, a ştiut să însărcineze pe demnul exilat cu misiuni potrivite capacităţii sale, folosindu-1 drept ambasador al lui.

nului, [38] că deodată, vai, o femeie mi s-a arătat nu știu bine cum, căzînd ca un fulger, o femeie făcută în totul, și în purtări si la înfățișare, pe măsura dorinţelor mele. O, cît de năuc am rămas cînd mi s-a arătat! Dar m-a trezit din năuceală spaima de tunetul care-a urmat. Pentru că după cum fulgerelor de zi le urmează neîntîrziat tunete, tot așa, abia am zărit fulgerul frumuseţii acestei femei și m-a și cuprins o dragoste cumplită și poruncitoare. Și dragostea aceasta crudă, ca un stăpîn alungat din patrie care se întoarce după un lung surghiun la pămînturile sale, a ucis, a gonit, a pus în lanţuri tot ce în mine îi fusese potrivnic. A ucis așadar hotărîrea aceea vrednică de laudă datorită căreia mă ţineam departe și de femei, și de cîntările închinate lor, iar gîndurile cu care cercetam cu stăruinţă și cerul și pămîntul, parcă privindu-le cu neîncredere, le-a alungat fără milă și mai la urmă, pentru ca sufletul să nu mi se mai răzvrătească împotrivă-i, mi-a pus în lanţuri liberul arbitru, încît sînt silit să mă îndrept nu încotro vreau eu, ci dragostea. [29] Amor domnește în mine si nici o virtute nu-i mai ţine piept. Iar în ce fel mă cîrmuieste, puteţi afla căutînd mai jos, în afara cuprinsului acestei scrisori.

″ Pornind din Lunigiana, Poetul a pătruns în Toscana, unde se află Florenţa, străbătută de apele Arnului.

‴ Pasajul comentează versurile 31—40 din cantona anexată la scrisoare, cantona care, spune Poetul în final, va vedea, poate, Florenţa. Este o dragoste care se *întoarce după un lung surghiun,* alungind gîndurile care cercetau datele fizicii și ale metafizicii ce au stat la baza poemei « cui ajutor pămînt și cer îi dară » (Par. XXV, 2), pentru a rămîne stăpînitoare în capodopera celui care « cînd dragostea-mi vorbește, / ascult la ea și după-a ei porunci / simţirea-mi pnnde-aripi și zămisleşte » *(Purg.* XXIV, 52-54). V. *Rime* 53 (CXVI).

V[30]

Tuturor şi fiecăruia dintre regii Italiei şi senatorii Sfintei Cetăţi, precum şi ducilor, marchizilor, conţilor şi popoarelor, smeritul italian Dante Ali-'ghieri, florentin şi surghiunii fără vină, le urează pace.

[30] Conservată în codicele Vaticano-Palatino latino 1729 şi în codexul Sân Pantaleo 8 din Biblioteca Vittorio Emmanuele din Roma, în două versiuni independente. Autenticitatea scrisorii nu a fost pusă în discuţie, aceasta aparţinînd incontestabil marelui Poet. Ea are caracterul unui manifest adresat tuturor locuitorilor peninsulei. A fost redactat, probabil, în Forll. Ales de principii electori rege al Germaniei, la 27 noiembrie 1308, Henric, al patrulea conte de Luxemburg, a făcut pace In 1309 cu Habstmrgii, contracandidaţii săi, şi în octombrie 1310 a trecut Alpii, invitat fiind de papa Clement V, pentru a se încorona în Roma ca împărat. De la Frederic al H-lea, regii Germaniei nu mai fuseseră încoronaţi în cetatea papală şi ca atare nu deţinuseră de drept titlul de împăraţi. Pentru a pune capăt disensiunilor din Italia, papa Clement "V promulgase în 1309 enciclica Diuinae *sapientiae,* prin care aproba alegerea lui Henric drept împărat şi promitea încoronarea lui peste doi ani în Roma; la l septembrie 1310 el promulga enciclica *Exultet in gloria,* invitînd pe toţi creştinii şi în special pe italieni să-l primească pe Henric ca pe un împărat. Enciclica papei şi pătrunderea împăratului în Italia a entuziasmat pe ghibelini şi pe toţi cei care apreciau că restabilirea puterii imperiale în Italia putea crea o stare de echilibru între feudalismul german şi comunele romanice, putea contracara expansionismul angevin în peninsulă şi puterea papală angajată în chestiunile politice, cu atît mai realizabil cu cît scaunul papal fusese mutat la Avignon, în Franţa, împăratul a fost întîmpinat de numeroşi toscani şi lombarzi, de ghibelinii, printre care se afla şi prietenul lui Dante, marchizul Moroello Malaspina; Dino Compagni a început să scrie *Cronica* sa, animat de speranţa că Henric va însănătoşi starea din peninsulă, iar Dante a lansat acest viguros apel în care anunţa sosirea «vremii potrivite ». Aşa cum remarcă M. Apollonio, această epistolă împreună cu celelalte două care urmează, alcătuiesc «la *gusta di* Enrico i, cîntecxil faptelor eroice ale împăratului; dar nu evenimentele în sine conferă celor trei scrisori importanţa lor deosebită, ci ecoul pe care aceste evenimente le-au avut în inima marelui Poet care şi-a iubit cu patimă patria, înflăcărat de dorinţa de a vedea instaurată pacea şi justiţia în « nefericita Italie ». De aceea epistola de faţă nu e opera unui diac de cancelarie care vesteşte entuziast sosirea stăpînului său, ci a unui exponent al culturii latine şi al civilizaţiei italiene, care, în termeni profetici, anunţă reluarea unei mari tradiţii. Epistola supravieţuieşte şi după ce prevestirea nu s-a împlinit. După ce a fost încoronat în Milano cu coroana de fier, Henric a încercat să-şi impună autoritatea, dar Cremona şi Brescia s-au răsculat, cetăţile din Toscana şi-au închis porţile, iar Robert de Anjou s-a pregătit de război, ocupînd parte din Roma. Papa a dat înapoi şi a cerut sprijinul regelui Franţei, Filip cel Frumos, care a impus Papei interzicerea reluării ostilităţilor dintre Henric şi Robert, încoronat de cardinali în partea

[1]. « Iată, acum e vremea potrivită », cînd răsar semnele mîngîierii şi păcii [31]. Căci străluceşte zi nouă, ivind în zarea răsăritului zorile, care răresc de pe acum beznele îndelungatei urgii; de pe acum vin dinspre răsărit mai dese adieri: se rumeneşte cerul la marginile sale şi întăreşte nădejdile neamurilor cu blinda lui seninătate. Iar noi vom vedea bucuria aşteptată, noi care îndelungă vreme am înnoptat în pustie. Pentru că are să răsară, aducător de pace, Titan, iar dreptatea, care tînjea ca floarea-soarelui fără lumină, va prinde iar puteri la prima lui săgetare [3a]. Au să se sature toţi cei flămînzi şi însetaţi în lumina razelor sale, iar iubitorii de nedreptăţi au să-şi întoarcă ruşinaţi privirea de la scînteierile chipului său. Căci leul cel vajnic al tribului lui Iuda şi-a înălţat urechile îndurătoare si, frindu-i milă de vaierul de robie al lumii întregi, va înălţa un alt Moise, care va smulge poporul său din asupririle egiptenilor şi îl va duce la ţara care musteşte de lapte şi de miere [3S].

[2]. Te bucură de-acum, Italie, tu care eşti vrednică de milă chiar pentru sarazini [34] şi care în scurt timp vei fi privită cu pizmă de întregul pămînt. *I* e bucură, pentru că mirele tău, mîngîiere a lumii şi mîndrie a

neocupată din Roma, împăratul Henrlc se pregătea de luptă, cînd moartea îl surprinse în 1313 la Buonconvento. Lumea care se închegase într-o unitate de ascendenţă romană era pe cale să se sfarme, sub impulsul noilor relaţii economice; chestiunile germanice, rămase nerezolvate, în virma coborîrii lui Henric în Italia, aveau să macine imperiul roman, iar umanismul avea să zguduie vechile instituţii. Principalii actori din cele trei epistole reapar în capodopera Poetului, unde sînt viguros caracterizaţi: Henric va ocupa locul cuvenit celor care au luptat «pentru al Italiei bine», Clement va *ii* zvîrlit «în cloacă» (Par. **XXX,** 136 şi urm.), iar cei lacomi, preocupaţi doar de calculele lor egoiste, vor popula *infernul.* Unitatea poetică a celor trei scrisori legate de venirea lui Henric în Italia se întemeiază pe * rezoluţia lirică » a poetului de a propovădui cu tenacitate necesitatea recunoaşterii valorilor umane, pe care aparatul imperial nu avea menirea să ie consacre, ci doar să le garanteze. Destrămarea visului ce a inspirat cele trei epistole nu a paralizat pe Poetul-vates, ci, dimpotrivă, a dat şi mai mare amploare grandioasei viziuni din *Divina Comedie,*

[sl] Imprimînd epistolei un ton de profetism biblic, Dante citează de la început un verset din *Epistola* apostolului Pavel, // *Corinteni* VI, 2: «iatăacu m e vremea potrivită, iată acum e ziua mîntuirii».

[r] De inspiraţie virgiliană *(Eneida* IV, 118), imaginea relevă darurile pe care soarele ce răsare, împăratul Henric, le va revărsa asupra Italiei: pacea şi dreptatea.

[ss] Metaforă biblică: cel Atotputernic s-a îndurat de cei robiţi, asemeni evreilor duşi în Egipt, şi le trimite un eliberator, asemeni lui Moise, care-i va face să trăiască fericiţi ca într-un pământ al făgăduinţei.

[t] îndemn de inspiraţie biblică, adresat Italiei nefericite, care poate fi compătimită şi de cel mai cruzi oameni (aşa cum erau consideraţi sarazinii). Pasaj inspirat de situaţia tragică a peninsulei, prezentată şi în celebra invectivă din *Purg.* VI, 77 şl urm.

poporului tău, preîndurătorul Henric, Divin, August şi Cezar, se zoreşte spre nuntă[3&]. Usucă-ţi lacrimile şi urmele mîhnirii şterge-le, preafrumoase, căci aproape este cel care te va slobozi din temniţa păcătoşilor, cel care, trecînd pe cei răi prin tăişul săbiei, are să-i nimicească şi are să-şi încredinţeze via altor lucrători, care să-i dea la vremea culesului rod de dreptate [36].

[5]. Dar oare nimeni nu va găsi îndurare în faţa lui? Ba va ierta pe toţi cei care o să-i ceară îndurare, pentru că este Cezar şi pentru că mărirea lui îşi trage apele din izvorul milei. Judecata lui se leapădă de orice asprime. Şi pedepsind întotdeauna mai jos de mijlocie ţinteşte, răsplătind, deasupra ei[37]. Şi din pricina aceasta, va da el oare semn de laudă oamenilor îndrăzneţi la rele şi va închina pahare în cinstea celor trufaşi? Departe de aceasta: pentru că este August. Şi, dacă August este, cum să nu pedepsească pe cei înrăiţi în fărădelegi? Cum să nu-i gonească pînă în lesalia, înţeleg în lesalia deplinei nimiciri[38]?

[4]. Leapădă, neam al longobarzilor, atîta barbarie adunată şi, de-ţi mai rămîne urmă din sămînţa troienilor şi a latinilor, lasă-te-n puterea ei, pentru ca atunci cînd va cădea asupra voastră din înalt, ca un fulger, acvila să nu-şi afle puii alungaţi si locul vlăstarelor sale luat de pui de corb [39]. Haideţi, seminţie scandinavă, faceţi (şi stă-n puterea voastră) să vă fie sete de acela de sosirea căruia acuma tremuraţi din vina voastră. Să nu vă ducă în ispită lăcomia cu amăgirile ei, ca Sirenele, amorţind prin nu ştiu ce dulceaţă straja dreptei cugetări. « Cîştigaţi bunăvoinţa feţei sale prin

" împăratul vine ca un soţ şi nu ca nn stăptn; el este un executor al justiţiei si nu un autocrat. Concepţia lui Dante e străină de tezele susţinătorilor monarhiei absolute (de mai tîrziu), care argumentau că regele răspunde numai în faţa lui Dumnezeu; scriitorul dezvoltă tezele scolastice care proclamau că orice autoritate vine de la Dumnezeu, dar prin intermediul poporului.

" Cf. *Matei* XXI, 41. « Grădina imperiului » *(Purg.* VI, 105) va fi condusă de oameni integri care să nu « ciuntească drepturile cetăţeneşti » (Epistola I).

" Generos, împăratul pedepseşte -nai blînd dectt indică măsura şi răsplăteşte mai mult decît se cuvine.

" Tesalia: aluzie la campania lui Cezar împotriva lui Pompei şi la victoria lui Octavian şi Marc Antoniu asupra lui Brutus şi Cassius; cei răzvrătiţi împotriva puterii imperiale vor fi nimiciţi. A doua referire la Tesalia e interpretată de comentatori că vizează însăşi Florenţa. Pasajul se leagă de elogierea acvilei din Par. VI.

" Apărînd cu strășnicie șirul descendenței latine, Poetul pune neascultarea lombarzilor (care se opuseseră și împăratului Frederic II în 1220) pe seama originii lor « barbare », scandinave, îi îndeamnă să-l primească cu supunere pe Henric și să nu mai asculte de guelfii care au alungat pe ghibelini.

ipunere şi înălţaţi cu bucurie psalmul pocăinţei»[40] fse împotriveşte puterii, poruncii Domnului i se fne stă împotriva poruncii dumnezeieşti, se îndă- voinţe deopotrivă cu atotputernicia. Şi «lucru greu ti împotriva pintenului» [4a].

^care gemeţi asupriţi, « înălţaţi-vă sufletul, căci mîntu-foape» *[s]. Luaţi în mînă grebla bunei smerenii şi sfă-rse de uscăciune ale urii, neteziţi ogorul minţii voastre, aia cerească, sosind înainte de a vă fi împrăştiat sămînţa, din înalt, iar harul Domnului să cadă de pe voi ca rouă [r]stîncă. Ci, ca o vale mănoasă încolţiţi şi rodiţi pomi verzi, /c, în care creşte fructul păcii adevărate. Dacă ţarina voastră fn verdeaţa aceasta, plugarul cel nou al romanilor va înjuga ^sfatului său cu mai multă dragoste şi mai multă încredere, faţi de pe acuma, prea dragii mei tovarăşi de pătimire, pen-£torul coborît din Hector să vă cunoască drept oi din stîna lui. Ieşi are de la Domnul îngăduinţă să pedepsească în veac, totuşi, oglidi bunătatea Celui din a cărui obîrşie se desface si puterea lui cea a lui Cezar, bucuros îi îndreaptă, cu pedeapsă, pe ai săi, dar ′ bucuros se îndură de ei [u].

Aşadar, dacă nu stă împotrivă o vină înrăită, vină care cel mai ea se încolăceşte ca un şarpe şi se întoarce asupra ei înseşi, de aici iţe puteţi şi unii, şi alţii[48] înţelege că se pregăteşte pentru orişi-f"e pacea şi că puteţi de pe acuma să vă desfătaţi gustînd întîile roade unei nenădăjduite bucurii. Deşteptaţi-vă deci cu toţii, locuitori, ai

[40] Parafrazare a versetului 2 din *Psalmul* XCVI: < Să întîmpinăm faţa lui întru mărturisire şi în psalmi să-i strigăm Iui». Poetul accentuează necesitatea supunerii.

[4] Poetul întăreşte îndemnul prin apelul la un loc clasic: *Romani* XIII, 2.

[ţ] *Faptele apostolilor* IX, 5. « Zadarnic se zbate calul, dacă cel care îl ţine cu pintenii stă bine în şaua lui».

[45] Cf. *Luca* XXI, 28.

" După ce s-a adresat lombarzilor, care erau cei mai apropiaţi de Alpi, poetul îndeamnă şi pe ceilalţi locuitori ai Italiei, asupriţi, să părăsescăura care-i ridica pe unii împotriva altora. Acest îndemn e îndeosebi adresat celor care au fost înadins persecutaţi, împăratul roman, *colorit din Hector* (descendent, adică, al troienilor), va găsi astfel « o singură turmă » şi nu va trebui să apeleze la măsurile punitive ce caracterizează autoritatea temporală, care împreună cu cea spiri- tuală (afirmă Dante, adversarul papilor preocupaţi de chestiuni politice) are o sursă unică.

" *Şi unii, şi alţii:* rebelii şi cei asupriţi.

Laţiului, şi ridicaţi-vă în calea regelui vostru, căci îi sînteţi daţi nu numai să vă stăpînească, ci, ca pe nişte oameni liberi, să vă cîrmuiască cu înţelepciune [46].

[7]. Şi nu vă îndemn numai să ieşiţi întru întîmpinarea lui, ci şi să căde]i cu cutremur înaintea feţei sale. Pentru că beţi din apa rîurilor lui şi călătoriţi pe mările lui. Şi călcaţi prundul ţărmurilor şi culmile Alpilor, care ale sale sînt; vă bucuraţi de obştestile foloase, oricare ar fi ele, iar averile vi le stăpîniţi prin puterea legilor sale, nu altcum. Nu căutaţi, ca nişte neştiutori, să vă amăgiţi pe voi înşivă, spunîn-duvă, ca într-un vis al minţii, «noi nu avem stăpîn»[47]. Căci tot ce e înconjurat de cer este grădina sa şi lacul său şi cu adevărat «a Domnului e marea şi el a făcut-o, iar uscatul mîinile Lui 1-au întemeiat[48]. De aceea se vede luminos, din fapte minunate, că Domnul a sortit dinainte pe împăratul roman, iar Biserica stă mărturie că acestea au fost întărite apoi prin graiul Cuvîntului,

[8]. Şi fără îndoială, dacă « de la facerea lumii, cele nevăzute ale Domnului se vădesc înţelegerii noastre prin mijlocirea celor făcute de El» [49], iar cele necunoscute prin cele cunoscute, atunci îi este uşor înţelegerii omeneşti să priceapă din mişcarea cerului, pe Cel care îl mişcă şi voinţa Lui. Această dinainte sortire uşor se face cunoscută chiar

[46] Toţi locuitorii Italiei, *locuitori ai Laţiului,* pot să aibă încredere în împăratul Henric care-i va conduce ca pe nişte oameni liberi, respectînd instituţiile stabilite de fiecare comună în parte, Cf. nota 36.

" Cf. *Psalmi* LII, 1.

" Cf. *Psalmi UCIV,* 5.

" *Romani* I, 20.

celor care nu stau să cugete prea mult. într-adevăr, dacă desfăşurăm în minte trecutul, de la întîia slabă licărire a acestui foc şi anume de pe vremea cînd frigienii n-au vrut să dea găzduirea arigienilor [50] ; şj dacă stăm să cercetăm pe rînd faptele săvîrşite în lume pînă la triumfurile lui Octavian, vom vedea că unele dintre aceste fapte întrec cu mult cele mai înalte culmi ale puterii omeneşti şi că uneori, prin mijlocirea oamenilor, ca printr-a unor ceruri noi, lucrează Domnul însuşi. Căci nu întotdeauna noi sîntem aceia care făptuim, fiind cîteodată doar uneltele lui Dumnezeu; iar voinţele omeneşti, în care e înnăscută libertatea, sînt puse în lucrare chiar atunci cînd sînt nepătate de simţirile pămîntene şi, supuse voinţei celei veşnice, adesea îi slujesc fără să ştie [51].

[9]. Şi dacă aceste lucruri, care stau drept principii doveditoare a ceea ce cercetăm, nu sînt de-ajuns, cine, pornind de la încheierea trasă din astfel de principii, nu va fi silit să împărtăşească părerea mea, cînd limpede este că timp de doisprezece ani întregul pămînt a fost cuprins de pace, acea pace care, drept împlinire a faptei, a arătat chipul însuşi al făptuitorului ei, pe fiul Domnului? Iar Acesta, în timp ce, făcut om spre a vădi oamenilor pe Sfîntul Duh, răspîndea pe pămînt vestea cea bună, drept semn că a despărţit lumea în două împărăţii şi că a împărţit întregul ei sieşi şi Cezarului, a spus că este cu cale să dăm fiecăruia dintre ei doi ce este al său [6a].

[10]. Iar dacă vreo minte îndărătnică cere mai mult, neprimind încă adevărul, să cerceteze cuvintele rostite de Cristos după ce a fost

[10] Poetul se referă la legenda Iui Laomedon, tatăl lui Priam, care, refuzînd să-i dea lui Hercule, după făgăduinţă făcută, pe fiica sa Hesiona, l-a determinat pe eroul grec să atace Troia, să ucidă pe Laomedon şi să o răpească pe Hesiona. Această răpire a constituit pretextul răpirii Elenei de către un prinţ troian; a urmat războiul troian şi debarcarea lui Enea în Italia.

[61] După ce a îndemnat spiritele Ia pacificare, autorul scrisorii a trecut Ia argumentarea logică, în spirit scolastic, a datoriei de supunere în faţa monarhului universal. Printr-o incursiune în filozofia istoriei, Dante a încercat să demonstreze că lumea are un stăpîn — pe Dumnezeu — care a desemnat în persoana împăratului roman pe cel prin care poate lucra El; împăratul ocupă un loc hotărîtor în procesul istoric ce are o finalitate, iar oamenii au datoria să recunoască această finalitate şi să recunoască pe împărat. Principiul va fi ilustrat prin două momente grăitoare, expuse mai departe.

" Primul fapt ilustrativ: Fiul lui Dumnezeu s-a întrupat în momentul în care se instaurase *pax romana.* Această pace dovedea faptul că şi puterea temporală acţiona urmînd un plan al divinităţii, însuşi Cristos atestînd că puterea spirituală şi cea temporară alcătuiau un întreg. Dante se întemeiază pe aserţiunea lui Orosius, *Historiarum adversus paganos libri* VII, la care se referă Şi în Coninuio III, 11, *Epistola către Henric, Monarchia* II, 11 etc. Adaugă ca argument major citatul din *Luca* **XX,** 25.

legat. Cînd Pilat 1-a ameninţat cu puterea sa, lumina noastră a spus răspicat că puterea cu care se trufea acela care-şi îndeplinea acolo slujba în numele lui Cezar, este o putere de sus. «Nu umblaţi aşadar, ca paginii, în deşertăciunea simţurilor»[53], întunecaţi de bezna lor, ci deschideţi ochii minţii voastre şi vedeţi că Domnul cerului şi al pămîntului ne-a rînduit un stăpîn. El este cel pe care Petru, vicarul Domnului, ne porunceşte să-1 cinstim, cel pe care Clement, urmaşul de acum al lui Petru, îl luminează cu strălucirea apostolicei sale binecuvîntări[54]: pentru ca acolo unde raza duhovnicească nu este de ajuns, să se răspîndească lumina unei stele mai mici [55].

•" Al doilea fapt ilustrativ: Cristos a afirmat limpede, in răspunsul dat lui Pilat, că puterea temporală provine de la Dumnezeu, ca şi cea spirituală. Argumentarea Poetului, pe baza textelor considerate sacre de cititorii săi, încheie îndemnul său. Concluzia e, de asemeni, preluată din *Biblie,* din *Efeseni* V, 17.

" Precizarea necesară: împăratul căruia i se cuvine supunere este acela care-i numit în enciclica « *Exultct in gloria,* dată de reprezentantul lui Cristos.

[45] Binecuvîntarea papală indică faptul că societatea umană trebuie condusă şi de făclia puterii temporale. După expresia lui Henric « el era luna, iar papa soarele ». Meandrele argumentării se adaugă în structura epistolei îndemnului fierbinte, aşa cum discuţiile scolastice din *Paradis* se înnădesc în structura cânticel de o neobişnuită elevaţie.

Dante Alighieri, florentin şi surghiunit fără vină, rentini râmaşi acasă, preaticâloşilor flo-Ini râmaşi acasă.

[1]. îndurătoarea pronie a Regelui celui veşnic, care, păstrînd cu bunătatea sa statornicia celor cereşti, nu lasă în părăsire nici cele de jos ale noastre, ci îşi coboară privirea şi asupră-le, a rînduit ca treburile omeneşti să fie cîrmuite de sfîntul Imperiu roman, pentru ca muritorii să aibă odihnă sub seninătatea unei atît de măreţe oblăduiri şi pentru ca, pretutindeni, după voinţa Firii, să trăiască în bună şi aleasă rînduială [57]. Deşi lucrul acesta este statornicit de cuvintele Domnului, deşi lucrul

" Păstrata în codicele Vaticano-Palatino latino 1729, epistola aparţine incontestabil lufDante. E una dintre cele trei epistole care poartă menţiunea unei date şi a locului redactării; anul este indicat ca şi cum ar fl aparţinut unei noi ere. Adresata florentinilor care nu voiau să se supună împăratului Henric, e scrisă în forma unui pamflet. « Prin scrisorile către florentini şi împăratul Henric VII, Dante aparţine publicisticii politice » (Fr. Schneider, *Dante,* p. 108). Condusă de guelfli negri, care-i exilaseră pe guelfii albi, printre care şi pe Dante, Florenţa s-a străduit în tot timpul prezenţei lui Henric în Italia să scape de sub autoritatea lui. în octombrie 1310, conducătorii cetăţii au răspuns evasiv emisarului imperial care le cerea să depună omagiu de credinţă lui Henric, iar în timpul şederii împăratului la Torino, unde sosiră delegaţii din numeroase oraşe italiene, florentinii nu au făcut nici un gest de supunere, în ianuarie 1311, informaţi că vechii lor duşmani, pisanii, îl îndeamnă pe Henric să-i atace, au început să fortifice oraşul şi au iniţiat tratative cu Luca, Siena, Perugia, Bologna şi cu regele Neapoluîui, Robert de Anjou, pentru a forma o ligă; au trimis, de asemeni, emisari în cetăţile lombarde răsculate, făgăduindu-le sprijin, în martie 1311 reprezentanţi ai cetăţilor aliate se adunară în Florenţa; Dante, care se apropiase de oraşul natal, oprindu-se pe malurile rîului Arno, unde-şi putea aminti de victoria florentinilor de la Campaldino şi de meditaţia care legase de o temă politică lirica erotică (prin cantona *Amor, da che convien...* » [Amor, dacă mi-e dat...], Rime 53, [CXVI] M. Apollom'o, *Dante,* p. 929), trimise concetăţenilor săi epistola de faţă. Se afirmă că florentinii ar fi citit-o, dar conducătorii lor au rămas neclintiţi în hotărîrea lor. Fraza celui exilat pe nedrept şi neascultat de concetăţenii lui vibrează de patimă, o mînie care trădează, însă, o adevărata adoraţie, cetatea natală alcătuind centrul universului pentru Poetul intransigent şi integral angajat atît în dragoste, cît şi în vendetă.

[67] Scrisoarea pare că reia firul argumentărilor din epistola precedentă, enumerind consecinţele lipsei puterii imperiale din Italia.

acesta este dovedit de vechime, pe singurul temei al cugetării, totuşi nu slabă întărire a adevărului este faptul că, dacă scaunul împărătesc stă gol, întregul pămînt îşi iese din făgaşe, în luntrea lui Petru moţăie cîrmaciul şi vîslaşii, iar sărmana Italie, stingheră, pradă bunului plac al unuia sau altuia, scăpată din frîiele oricărei cîrmuiri obşteşti, e zguduită de o mînie de vînturi şi de valuri prea aprigă pentru a încăpea în vorbe, pe care vitregiţii locuitori ai Italiei abia dacă o pot măsura cu lacrimile lor. Aşadar toţi cei care se îngîmfă cu îndrăzneală nesăbuită împotriva acestei foarte limpede arătate voinţe a Domnului, dacă sabia Celui ce zice «a mea este răzbunarea»[68], n-a căzut încă din cer, de pe acuma pot fi văzuţi albind de groază la apropierea judecăţii asprului judecător. [2]. Pe voi însă, care călcaţi legile cereşti şi omeneşti, pe voi, ademeniţi de-o poftă lacomă şi crîncenă spre a fi gata la orice fărădelege, nu vă face oare să tremuraţi spaima de cea de-a doua moarte? Pentru că voi, cei dintîi şi singuri, fiindu-vă silă de jugul libertăţii, v-aţi pornit cu cîrtire împotriva măririi principelui roman, rege al lumii şi împuternicit al Domnului, şi, luînd de bun dreptul de prescriere, tăgăduind cuvenita datorie de supunere, aţi dorit mai degrabă să vă ridicaţi în zminteala răzvrătirii. Oare nu ştiţi, oameni fără minte şi suciţi, că legile obşteşti încetează numai cînd însuşi timpul se sfîrşeşte, că nu vor fi supuse sorocului nici unei prescrieri? Căci sfintele hotărîri ale legilor arată, şi judecata omenească, cumpănind, hotărăşte că puterea asupra trebilor obşteşti, oricît de lungă vreme lăsată în paragină, nu se poate niciodată irosi cu totul, nici călca în picioare, oricît de şubrezită. Pentru că ceea ce vine spre folosul tuturor, nu poate pieri, şi nici măcar fi slăbit, fără paguba tuturor. Lucrul acesta nu-l voieşte nici Domnul, nici Firea, iar obştească judecată a muritorilor s-ar lepăda întru totul de el. De ce oare, stîrniţi de o închipuire atît de deşartă, fugiţi de sfinţita împărăţie şi căutaţi, ca nişte noi babilonieni[59], să întemeiaţi domnii, ca şi cînd una ar fi lumea florentină, alta cea romană? Atunci de ce nu vi se năzare să căutaţi pricină şi monarhiei apostolice, pentru ca, dacă sînt în cer două Luni, să fie şi doi Sori?[60] Dacă nu vă temeţi să

[68] *Romani* XII, 19.

[59] Autorul îi compară cu constructorii turnului Babei.

[60] Ataşaţi, formal, autorităţii papale, florentinii se comportă ca şi cum ar exista o dublă autoritate temporală: cea papală şi cea imperială *(două Luni).* Ca să fie consecvenţi, ei ar trebui să susţină că nu există o singură autoritate spirituală (ci *doi Sori)*; în felul acesta ar deveni evident că au pierdut *nu numai înţelepciunea, ci şi începutul ei* (care este temerea de Dumnezeu, cf. *Psalmi* CX, 9).

cugetaţi asupra relelor voastre cutezări, măcar de atîta să se sperie inimile voastre îndărătnice, că drept pedeapsă a vinovăţiei vi s-a luat nu numai înţelepciunea, ci şi începutul ei. Nici un vinovat nu este în mai cumplită stare decît acela care, fără ruşine şi fără teamă de Dumnezeu, se poartă după bunul lui plac. De bună seamă păcătosul este lovit iarăşi şi iarăşi de pedeapsa aceasta, pentru ca, murind, să uite de el însuşi, el care, trăind, a uitat de Dumnezeu.

[3]. Dacă însă sfruntata voastră trufie v-a lipsit într-atîta, asemeni culmilor muntelui Gelboe, de preaînalta rouă[61], încît nu v-a fost teamă să vă împotriviţi hotărîrii Senatului celui veşnic şi nici măcar acuma nu vă este teamă că nu v-a fost teamă, atunci se va putea oare să nu vă cuprindă ştiuta crîncenă teamă, cea omenească şi pămînteasc㠀 văzînd că se apropie cu neabătută grabă ceasul cufundării neamului vostru semeţ şi-a jalnicei voastre pustiiri? Oare, pentru că v-aţi înconjurat cu nişte şanţuri vrednice de rîs, vă bizuiţi pe cine ştie ce apărare? Vai vouă, uniţilor în rele! Vai vouă, oameni orbiţi de-o lăcomie fără seamăn l [6a] La ce-are să vă fie de folos că v-aţi înconjurat cu şanţuri, că v-aţi întărit cu metereze şi crenele, cînd se va năpusti asupra voastră cumplita acvilă înconjurată de aur, ea care, zburînd cînd în înaltul Pirineilor, cînd în al Caucazului şi cînd în al Atlasului, avînd puterile sporite de ajutorul oştirii cereşti, a privit cîndva sub zborul ei măriuriaşe [63]. La ce, cînd veţi vedea, năuci, că soseşte la voi, care sînteţi pleava omenirii, biruitorul răzvrătitei Hesperii [64] ? Nu încape îndoială că nădejdea pe care, fără măsură şi zadarnic, o încălziţi în inimi n-o să tragă folos din împotrivirea voastră, ci, dimpotrivă, împotrivirea aceasta va aprinde de mînie, la sosirea lui, pe Regele cel drept, iar îndurarea, care mereu îi întovărăşeşte oştirea, îşi va lua zborul, mîniată. Şi-acolo unde credeţi că păziţi adăpostul unei amăgitoare libertăţi, tocmai acolo veţi cădea în temniţa unei robii adevărate, î'ntr-

[11] Pe muntele Gelboe a murit Saul, după ce a fost înfrînt de filisteni şi pe acest munte nu s-a mai coborît rouă (Z *Regi* XXXI, l —6 şi *II Regi I,* 21). Trufia ilorentinilor a atras asupra lor blestemul. Motivul revine în *Purgatoriu,* pe primul brîu, al celor mîndri (XII, 40-42).

" In *Infern* XV, 67, Brunetto Latini îi denumeşte « orbi t pe florentini, iar în *Purgatoriu* XIV, 51, ei sînt desemnaţi drept «lupi», pentru lăcomia şi cruzimea lor.

" *Acvila înconjurată de aur:* steagul imperial. Puterea romană stăpînă în toată lumea e evocată şi în Por. VI.

[M] *Hesperia:* Italia.

adevăr, trebuie să credem că uneori, printr-o vrednică de uimire chibzuinţă a Domnului, de unde păcătosul crede că scapă de cuvenita pedeapsă, tocmai acolo se prăbuşeşte mai greu în ea; iar cine s-a împotrivit, cu ştiinţă şi voinţă, voinţei Domnului, tocmai acela, fără să ştie şi fără să vrea, luptă pentru împlinirea ei[65].

[4]. Zidirile voastre, nu orînduite cumpănit pentru cele de trebuinţă, ci cu uşurătate prefăcute întru desfătări, zidirile voastre, care nu încing un renăscut Pergam [66], le veţi vedea, mîhniţi, surpate de berbece şi prefăcute de foc în cenuşă. O să vă vedeţi înconjuraţi de pretutindeni de norodul cuprins de turbare, urlînd, cînd dezbinat, da unii, alţii nu, cînd într-un singur glas, împotriva voastră: căci nu ştie norodul să fie totodată şi ilămînd, şi temător [67]. Veţi avea de văzut, şi-o să vă pară rău, înseşi bisericile jefuite, unde se-adună zilnic nevestele voastre, şi pe copiii uimiţi şi neştiutori sortiţi să ispăşească păcatele părinţilor lor. Şi dacă mintea mea prevestitoare nu greşeşte, mintea mea care prezice viitorul întemeiată pe semne pline de adevăr şi de judecăţi de neînfrînt, vă veţi vedea oraşul, istovit de o îndelungată suferinţă, încredinţat pînă la urmă unor mîini străine, pe cei mai mulţi dintre voi pierduţi în moarte sau robie şi pe cîţiva, puţini, îndurînd în lacrimi surghiunul. Pe scurt, acele vitregii pe care le-a suferit cetatea Sagunt[68], glorioasă prin credinţa ei în libertate, yoi cu ruşine aveţi să le răbdaţi, călcîndu-vă credinţa, pentru robie.

[5]. Şi să nu cîştigaţi îndrăzneală din neaşteptatul noroc al locuitorilor Parmei, care, îmboldiţi de răusfătuitoarea foame, şoptindu-şi întîi unul altuia « Să dăm năvală în mijlocul oştilor şi să pierim» au dat năvală, pe cînd Cezar lipsea, în tabăra lui Cezar. Căci şi aceştia, deşi au

« Reluare, pe alt plan, a argumentării din epistola precedentă, (v. nota 51).

" Luxul familiilor nobile e condamnat şi în Par. XV, 106; cetatea toscană nu se compară cu strălucitul şi puternicul oraş din Asia Mică, Pergam.

" Cînd asediul va instaura mizeria în cetate, poporul nu va mai putea ft dominat cu forţa. Evident atac la adresa guelfllor negri care reprezentau reacţiunea plutocraţilor împotriva curentelor populare; plutocraţia marilor negustori şi bancheri, blocată în 1293 de măsurile luate de Giano della Bella (prin celebrele *Ordinamenti di Giuslizia)* se instalase treptat, în special după exilarea lui Giano, în 1295, la conducerea cetăţii, şi s-a menţinut mult timp, beneficiind şi de sprijinul papalităţii.

″ Cetate iberică distrusă de Hanibal după nouă luni de asediu. Exemplul cetăţii care a rezistat din lealitate faţă de Roma, pune într-o lumină sinistră tabloul înfiorător zugrăvit de Dante prin cuvintele sale protetice.

biruit Biruinţa, au suferit totuşi acolo suferinţă de neuitat [69]. Mai bine amintiţi-vă de fulgerele lui Frederic întîiul. Şi gîndiţi-vă de asemeni la Milan şi la Spoleto[70]: la gîndul răzvrătirii şi răsturnării lor, prea umflatele voastre măruntaie au să îngheţe, iar inimile voastre prea clocotitoare vi se vor strînge. A, voi cei mai înfumuraţi dintre toscani, zmintiţi atît prin fire, cît şi prin viciu ! Cît de amarnic rătăcesc în bezna nopţii paşii bolnavei voastre minţi, sub ochii celor cu crescute aripi; voi, în prostia voastră, nici nu judecaţi, nici nu vedeţi. Aceia cu crescute aripi şi neprihăniţi, trecînd în calea lor, vă văd cum staţi parcă în pragul unei temniţe, cum alungaţi pe unul căruia îi este milă de voi, ca nu cumva să vă sloboadă din prinsoare, cătuşe şi butuci. Şi nu băgaţi de seamă, pentru că sînteţi orbi, că vă stăpîneşte lăcomia, că vă momeşte în ispită cu şoapta ei înveninată si vă sileşte cu ameninţări deşarte, că vă robeşte în legea păcatului şi vă împiedică să vă supuneţi legilor preasfmţite, care sînt alcătuite după chipul dreptăţii fireşti. A le păzi pe acestea, a le păzi cu bucurie şi fără silire se dovedeşte nu numai că nu este robie, ci, tocmai dimpotrivă, se arată limpede, celui care cercetează cu pătrundere, a fi însăşi libertatea cea mai înaltă [71]. Căci ce altceva este ea decît sloboda prefacere a voinţei în faptă, prefacere pe care legile o uşurează supuşilor lor. Şi atunci, dacă sînt liberi doar aceia care se supun de bună voie legii, ce oare socotiţi că sînteţi voi, care în timp ce vorbiţi sus şi tare de dragostea voastră pentru libertate, uneltiţi, în ciuda legilor lumii întregii, împotriva Principelui legilor?

[6]. Vai ţie, nenorocită seminţie a fiesolanilor[72], tu, barbarie acum a doua oară pedepsită[73]? Oare ceea ce-aţi gustat pînă acuma, puţină

"" Aluzie la atacul izbutit al locuitorilor Parmei împotriva trupelor imperiale din 1248. în lupta cu papalitatea, Frederic II a asediat cetatea, construind în faţa ei o întăritură puternică pe care a denumit-o Victoria *(Biruinţa) ;* împinşi de foame, cei asediaţi au profitat de lipsa împăratului (plecat la vînătoare) de pe cîmpul de luptă, şi au atacat fortăreaţa, distrugînd-o. Frederic a fost silit, astfel, să ridice asediul, dar cîteva zile mai tîrziu un grup mare de cavaleri dinParmaa fost surprins de trupele imperiale şi măcelărit *(suferinţă de neuitat).* Dante a putut afla acest ultim amănunt din scrisorile lui Pier della Vigna (pentru care v. *Inf.* XIII, 55 seq.).

[70] Milano şi Spoleto au fost prefăcute în ruine de trupele lui Frederic Barbarosa, în timpul luptelor acestuia cu comunele lombarde (v. şi *Purg.* XVIII, 120).

[71] în mijlocul invective Poetul plasează această afirmaţie de o deosebită profunzime. Problema e pe larg discutată în *Monarchia* II, 5.

" Florentinii sînt corciţi cu locuitori ai cetăţii Fiesole, situată pe o colină la nord de Florenţa; aceştia au transmis concetăţenilor lui Dante toate deprinderile rele. Argumentul e reluat în *Inf.* XV, 61 — 63 şi Par. XV, 126.

[73] Prima oară fusese, după legendă, distrugerea cetăţii de Atila, cf., *Inf.* XIII, 148—151.

groază bagă în voi? Eu nu mă îndoiesc că voi, deşi, cu chipuri prefăcute şi vorbe mincinoase, arătaţi nădejde, tremuraţi în vremea veghei, iar din somn vă treziţi cel mai adesea, fie înspăimîntaţi de prevestirile furişate în voi, fie perindînd iarăşi prin gînd chibzuirile din timpul zilei. Dar dacă tremurînd, cum tremuraţi, din vina voastră, vă căiţi de nebunia voastră fără să simţiţi durere, astfel ca pîrîul fricii şi cel al durerii să se unească în amărăciunea căinţei, apoi să ştiţi c-au mai rămas lucruri care trebuie întipărite în minţile voastre. Şi anume că apărătorul împărăţiei romane, acest divin şi triumfător Henric, însetat nu de propăşirea lui, ci de aceea obştească a lumii întregi, a pornit, spre folosul nostru, la săvîrşirea unor grele fapte, părtaş de bună voie la necazurile noastre, parcă, după Cristos, spre el ar fi ţintit profetul Isaia degetul profeţiei, cînd, luminat de duhul Domnului, a prevestit: « Cu adevărat a luat asupră-i pătimirile noastre şi a purtat pe umerii lui durerile noastre»[74]. Aşadar vedeţi bine, de nu mai vreţi să vă prefaceţi, că a sosit vremea să vă căiţi amar de ceea ce cu uşurătate aţi crezut că puteţi îndrăzni. Căci apoi căinţa tîrzie nu va mai zămisli iertare, ci mai degrabă începutul unei pedepse dată la vremea ei. Căci scris este că păcătosul e astfel lovit încît să moară fără să se mai pocăiască.

Scrisă în martie treizeci şi unu, în ţinutul Toscanei, lîngă izvorul rîului Arno, în primul an al preafericitei treceri a împăratului Henric în Italia.

Isaia LIII, 4.

Preaslăvilului si preafericitului triumfător şi singur stăpînilor, stăplnitorului Henric, prin pronia cerească Rege al romanilor si veşnic August, preacredinciosii săi, Danie Alighieri, florentin şi surghiunit fără vină, si îndeobşte toţi toscanii care doresc pacea, îi sărută pământul dinaintea picioarelor.[78]

" Scrisoarea se păstrează în codicele Vaticano-Palatino latino 1729, în codicele Sân Pantaleo 8 din Biblioteca Vittorio Emmanuele din Roma şi în codicele Marciano latino XIV, 115 din Biblioteca Marciana din Veneţia. Purtînd menţiunea locului şi a datei redactării, citată fiind de cronicarul G. Villani, atribuirea scrisorii lui Dante e unanim admisă. Poetul adresează epistola sa, compusă în Toscana, împăratului Henric VII de Luxemburg, aflat în Lombardia. După trecerea Alpilor, Henric s-a lovit, ca şi predecesorii săi, Frederic Barbarosa şi Frederic II, de rezistenţa oraşelor lombarde. în 1311, familia Visconti a reluat puterea în Milano, trimiţînd în exil pe guelfii Toranii care se aflau la conducere din 1302. Faptul a provocat o mare tulburare în Lombardia şi a grăbit constituirea unei ligi îndreptate împotriva împăratului. Cremona a alungat pe vicarul imperial şi, citaţi de împărat, conducătorii oraşului au refuzat să se prezinte, rupînd legămîntul de fidelitate prestat. Henric a decis să pornească cu trupele sale împotriva Cremonei. Aflat în Toscana, probabil pentru a cîştiga de partea împăratului pe conţii Guido, Dante s-a adresat împăratului pentru a-1 preveni că angajarea sa în Lombardia îi va paraliza forţele şi-I va împiedica să-şi extindă puterea asupra întregii Italii şi pentru a-1 sfătui să intre în Toscana şi să avanseze spre Roma; îi atrăgea totodată atenţia asupra necesităţii supunerii Florenţei care se transformase într-un centru al rezistenţei antiimperiale. îndemnul era dat de exilatul care năzuia să vadă înlăturată puterea adversarilor săi din Florenţa, dar el se întemeia şi pe fapte concrete; Florenţa întreţinea spiritul rezistenţei şi trimisese chiar în Cremona delegaţi cu promisiune de ajutoare în oameni şi în bani. împăratul nu a asediat Florenţa decît în septembrie 1312, dar a trebuit să renunţe la cucerirea ei, retrăgîndu-se la Pisa. în august 1313, a pornit împotriva lui Robert de Anjou, care era susţinut acum şi de papa Clement V, dar a murit la Buonconvento. In *Purg.* VII, 96 şi, mai clar, în *Par.* XXX, 139—141, Dante va afirma că absenţa puterii imperiale din Italia, timp de cîteva decenii, îi risipise speranţa de a mai vedea cu ochii săi restaurarea imperiului. Stilul elevat şi viguros al epistolei de faţă denotă stăruinţa Poetului de a vindeca relele care bîntuiau Italia, dar ea ascunde şi o notă tragică izvorîtâ din aprehensiunea Iui Dante că situaţia nu mai poate fi restabilită. Ultimă parte din «poemul» închinat lui Henric, această a treia scrisoare marchează preludiul destrămării visului făurit de Poet, care va fi transpus pe un alt plan în *Purgatoriu* şi *Paradis.* Acţiunea lui Henric VII «a fost urmărită şi susţinută de către Dante cu o pasiune aî cărui ecou răsună nu numai în *Purgatoriu,* ci şi în mai multe scrisori solemne şi în *Monarchia*» (P. Renucci, *Dante,* 1958).

" *Rege al romanilor:* Henric nu a fost încoronat decît la 29 iunie 1312, în anul următor. *Toţi toscanii:* « Cel surghiunit fără vină » scrie în numele tuturor celor exilaţi şi persecutaţi.

SCRISORI

[1]. După cum dă mărturie nemărginita dragoste a Domnului", ne-a fost lăsată moştenire pacea, pentru ca în minunata ei dulceaţă asprimile luptelor noastre să găsească alinare şi, în mijlocul ei, să binemeritäm bucuriile Patriei triumfătoare. Dar pizma străvechiului şi nepotolitului vrăjmaş, care mereu întinde buneistări omeneşti mreje ascunse, dezmostenind pe unii cu bunăvoia lor [78], pe noi ceilalţi, în lipsa apărătorului nostru, ne-a despuiat necruţător si fără să voim. De-aceea îndelung am plîns asupra apelor l ulburării[79] şiplîngem fără răgaz după oblăduirea regelui celui drept, care să nimicească ceata de slugi a crudului tiran, iar pe noi să ne aşeze din nou în dreptatea noastră. Şi cînd tu, urmaş, al lui Cezar şi al lui August, trecînd culmile Apeninului, ai adus iarăşi cinstitele steaguri tarpeiene, îndelungatele noastre suspine s-au oprit dintr-o dată şi au secat puhoaiele de lacrimi. Şi, ca mult aşteptatul Soare, cînd răsare, a scăpărat peste Laţiu nădejdea nouă a unor vremi mai bune. Atunci cei mai mulţi, văzîndu-şi, plini de bucurie, dorinţele dinainte împlinite, au început să cînte, cu Maro, domnia lui Saturn, şi întoarcerea Fecioarei [80].

[2]. Deoarece însă s-a ajuns acuma să se creadă (fie că ne strecoară în suflet gîndul acesta pripa dorinţelor noastre, fie o părere cu chip de adevăr) că Soarele nostru s-a oprit, ori se vîntură bănuiala că se întoarce înapoi, ca şi cînd ar da poruncă un nou losua sau fiul lui Amos [81],

" Pentru a accentua ideea că toţi cei exilaţi vedeau în Henrie un mîntuitor, Dante adoptă un stil biblic; aci se referă la *loan* XIV, 27.

" Pe aceia care intenţionat doresc vrajbă şi ură.

" Aluzie la robirea evreilor în Babilon *(apele Tulburării),* deplînsă de David în *Psalmul* CXXXVI; comparaţia se continuă în întreaga frază, italienii, asemenea poporului ales, năzuind să scape de *ceata de slugi,* cu ajutorul unui rege drept. Salvatorul Italiei, afirmă mai departe Poetul, este urmaşul împăraţilor romani, cel venit în fruntea oştilor ale căror steaguri amintesc acvilele romane *(steagurile tarpiene).*

[80] Dante se referă la *Bucolice,* IV, 5 — 7 versuri scrise de Vergiliu la naşterea unui fiu al lui Asinius Pollion şi interpretate în evul mediu ca o profeţie despre venirea Mîntuitorului: *Magnus ab integra saeculorum nascitur ordo. lam redit et Virgo, redeunt Saturniaregnaţiam noua progenies coelo demittitur alto* (Acum se naşte un lung şir de secole. Se întoarce « pe păniînt » Fecioara, se-ntorc vremurile lui Saturnus şi din înaltul cerului un nou neam de oameni e trimis pe pămînt). In acelaşi sens citează aceste versuri şi Statius în *Purg.* XXII, 70-72. Conceptul formulat de Dante e apropiat de formula bizantină care considera pe împărat deţinător al unei « harisme » deosebită de aceea a patriarhului, ca pe un reprezentant al Pantocratorului.

[81] Referire la două pasaje din *Biblie,* unde se relatează « oprirea soarelui în loc »: *Isus Navi* X, 12 şi urm. şi II *Regi* XX, 11, sugerînd întrebarea: prin ce miracol s-a oprit Henrie din înainta rea sa victorioasă?

necunoaşterea adevărului ne face să ne îndoim şi să dăm strigăt, cu vorbele înaintemergătorului, astfel: «l u eşti acela care trebuie să vină sau aşteptăm pe altul? »[82] Şi, cu toate că îndelungata sete, în turbarea ei, face să pară îndoielnic ceea ce, fiind aproape, este sigur, totuşi credem că nădăjduim la fel în tine, numindu-te împuternicit al Domnului şi fm al Bisericii şi sprijin al măririi romane. Căci şi eu, care scriu atît pentru mine, cît şi pentru alţii te-am văzut plin de bunăvoinţă, cum se cuvine măreţiei împărăteşti, şi te-am auzit plin de îndurare în ziua cînd mîinile mele ţi-a uatins picioarele şi buzele mele ţi-au plătit datorinţa[83]. A tresărit atuncea în mine duhul meu şi mi-am spus mie însumi, în tăcere: « Iată pe Mielul Domnului, iată pe cel care spală păcatele lumii ! »[84]

[3]. Totuşi ne mirăm ce moleşeală te opreşte atîta vreme, văzînd că, de mult biruitor în valea Fadului, laşi în părăsire şi neîngrijire Toscana, ca şi cînd ai crede că drepturile împărăteşti pe care eşti dator să le aperi ar fi mărginite de hotarele Liguriei şi ca şi cînd n-ai şti (după cum bănuim) că slăvită putere romană nu e curmată nici de capetele Italiei, nici de marginile în trei unghiuri ale Europei. [85] Căci, deşi datorită silniciilor îndurate, şi-a strîmtorat stăpînirea pe întindere puţină, totuşi, prin drept de neclintit, atingînd pretutindeni valurile Amfitritei[86], abia de rabdă să fie ţinută în ocolul zadarnicelor unde ale Oceanului. Căci scris este în sprijinul gîndului nostru:

Nascetur pulcra Troyanus origine Cesar, imperium
Occeano, famam qui terminet astris[87].

Şi cînd August a dat poruncă să fie înscrisă omenirea întreagă (aşa cum Taurul nostru, aprins de flacăra focului veşnic, mugeşte în *Evnn-*

[82] Matei XI, 3. îndemn aspru, aluzia conţine şi un germene **de** scepticism.

[83] Se presupune că Dante 1-a văzut pe împărat cu prilejul încoronării acestuia la Milano

[84] *Luca I,* 44 şi *loan I,* 29.

[85] Conform descrierii vechilor cartografi, care reprezentau Europa ca pe im triunghi cu laturile pe Don, Gibraltar şi insulele britanice, Dante foloseşte această figură geometrică accentuînd faptul că ea nu delimitează hotarele imperiului. Aceeaşi idee în *Questio de aqua el terra* (n.4G).

[86] Marea; în mitologia antică Amfitrita este o nimfă, soţia lui Neptun. [87] *Eneida* I, 266 şi urm. « Cezar troianul veni-vape lume, de viţă aleasă, Ţărm Oceanul punîndu-şi puterii şi stelele, faimei.»

qhelia sa), dacă porunca n-ar fi purces de la curtea unei stăpîniri plin de dreptate, Fiul singur născut al Domnului, făcut om ca să se arate supus acelei porunci, potrivit firii pe care şi-o luase, n-ar fi vrut cu nici un chip să se nască atunci din Fecioară: n-ar fi încuviinţat ceva nedrept Acela care se cădea «să împlinească întreaga dreptate»[88].

[4]. Aşadar să se ruşineze de a se încîlci atîta vreme pe un petec mărunt al lumii, acela pe care îl aşteaptă lumea întreagă. Şi să nu scape judecăţii lui August că tirania toscană, văzînd bine că zăboveşti, se întăreşte în convingerea amînării tale şi aţîţînd zi de zi trufia ticăloşilor, adună puteri noi, adăugind îndrăznelii îndrăzneală. Să mai răsune o dată vestitele cuvinte ale lui Curio către Cezar:

> *Dum trepidant nullo jirmate robore paries, toile maras; semper nocuit differre paratis: par labor atque metus prelio maiore petuntur*[69].

Să mai răsune o dată vestitele cuvinte ale lui Anubis mustrîndu-l pe Enea:

> Si *te nulla movet tantarum gloria rerum, nee super ipse tua moliris laude laborem, Ascanium surgentem ei spes heredis luli respice cui regnum Italie Romanaque tellus debentur*[90].

[88] *Taurul nostru:* Evanghelistul Luca, reprezentat simbolic astfel. Ca şi în *Epistola* v (n. 53), Dante argumentează drepturile sacre ale imperiului, despre care a afirmat că, în ciuda loviturilor primite din partea barbarilor după 476 *(silniciile îndurate),* are menirea să stăpînească întregul univers, întemeindu-se pe porunca lui August, care a exprimat o voinţă « divină ». Sursa lui Dante este Orosius.

[88] «Tu, Sn timp ce, sleite, tremură părţile-n luptă / Rupe zăbava, nicicînd nu e bine s-amîni cînd eşti gata;/ Lupte, primejdii egale te-aşteaptă, dar preţu-i mai mare». Dante utilizează pe Lucan, *Pharsalia* I, 269 şi urm., pe care în *Inf.* IV l-a aşezat printre cei patru mari poeţi ai antichităţii, în *Inf.* XXVIII, 102, Curio e întîlnit, însă, printre semănătorii de vrajbă.

[90] Vergiliu, *Eneida* IV, 272—276: « Şi dacă nimic de fapte măreţe nu-ţi pasă, / Dâuă tu însuţi nu vrei grăbirea-mplinirii prin muncă, / Iată-l, Ascaniu voinic, el mugur al celor din lulus / Sorţile-i deteră lui şi pămîntul italic şi-a Romei, / Mare domnie ». Mercur (cunoscut medievalilor şi sub denumirea de Anubius, zeitate egipteană) mustră pe Enea pentru că zăboveşte în preajma Didonei; zeul îndeamnă pe troian să se gîndească la fiul său Ascaniu, denumit şi lulus, sortit să domnească în Italia. Dante sugerează că o îndatorire similară, faţă de fiul său loan, stă în faţa împăratului Henric VII. -^

[5]. într-adevăr, loan, regescul întîi- născut al tău şi rege, pe care după amurgul zilei ce răsare acum, îl aşteaptă rîndul de oameni care l urmează în lume, pentru noi este un al doilea Ascaniu, care, călcînd pe urmele marelui său părinte, se va năpusti pretutindeni ca un leu mînios asupra turnilor şi va fi blînd ca un miel faţă de latini[91]. Să aibă grijă înalta chibzuinţă a regelui preasfînt ca nu cumva judecata cerească să glăsuiască iarăşi plină de asprime, cu vorbele lui Samuel: « N-ai fost tu făcut, pe vremea cînd erai mic în ochii tăi, căpetenie între triburile lui Israel? Nu te-a uns Domnul rege asupra Israelului si nu te-a trimis el la drum şi ţi-a spus: « Du-te şi nimiceşte pe păcătoşii lui Amaleh?» «a Doar şi tu ai fost sfinţit rege, ca să izbeşti pe Amaleh şi să nu cruţi pe Agag; şi să răzbuni pe Cel ce te-a trimis asupra neamului sălbatic şi-asupra pripitei sale sărbători (ceea ce se zice tocmai că înseamnă Amaleh şi Agag) [93].

[6]. Tu zăboveşti la Milan o iarnă şi o primăvară şi gîndeşti că aşa retezi capetele spurcatei hidre şi-o ucizi. Dar dacă ai sta să-ţi aminteşti faptele măreţe ale slăvitului Alcid, [94] ai înţelege că şi tu cazi în greşeala lui: spurcăciunea, de ce era ciuntită, de ce sporea asupra lui: îi încolţeau mereu înmulţite capete, pînă cînd viteazul, fără a mai tărăgăna, i-a lovit însăşi rădăcina vieţii. Căci aşa este cînd vrei să stîrpeşti un copac, singură curmarea ramurilor nu-i de ajuns să-1 împiedice de a da iară, plin de vlagă, ramuri mai bogate, cîtă vreme rădăcinile rămîn tefere, ca să dea hrană. Ce crezi, tu oare, singur cîrmuitor al lumii, că vei fi izbîndit cînd vei fi plecat cerbicea Cremonei răzvrătite? [95] După aceea nu va porni, la Brescia [96] sau la Pa via, să fiarbă turbarea? Ba, mai răul Cînd aceasta,

[91] Poetul compară pe fiul împăratului cu fiul lui Enea, prevestind că va zdrobi pe adversari (pe Turnus, regele rutulilor) şi va sprijini pe partizanii puterii imperiale (latini). Inspirat de ultima parte a *Eneidei,* motivul e reluat în *Par.* VI. loan nu a mai fost aJes împărat; rege al Boemiei, e cunoscut, în istorie ca « regele orb » şi a rămas vestit pentru cavalerismul său. Deşi era orb şi cu toate că bătălia era pierdută, el şi-a ţinut făgăduiala dată francezilor, conducînd ultima şarjă de cavalerie în lupta de la Crecy, unde a pierit (1346). Fiul lui loan, Carol IV, a fost ales împărat în 1346; a întemeiat Universitatea din Praga şi a patronat dezvoltarea culturală a acestui oraş.

[M] *I Regi* XV, 17-18.

[93] Folosind interpretarea simbolică a pasajului biblic, Dante îndeamnă pe împărat la acţiune cu o vigoare ce e inspirată de mustrările profeţilor adresate împăraţilor evrei. Poetul îşi asumă astfel rolul de reprezentat al conştiinţei colective.

" Este vorba de Hercule- în continuare, comparaţia se referă la lupta eroului cu hidra din Lerna.

" Cremona a fost ocupată de împărat în luna mai.

[91] Brescia a fost cucerită în luna septembrie.

biciuită, se va potoli, curînd alta va porni să clocotească, la Vercelli, ori la Bergamo, ori în altă parte, pînă cînd nu va fi înlăturată pricina adîncă a unei astfel de nestăvilite încolţiri, şi, smulsă fiind rădăcina atîtor rătăciri, înţepătoarele ramuri nu se vor usca împreună cu trunchiul. [7]. Oare tu, cel mai suspus dintre principi, nu ştii şi nu desluşeşti din locul de veghe al neîntrecutei tale înălţimi, unde este vizuina scîrnavei vulpi care, nepăsîndu-i de vînători, împrăştie duhoarea aceasta? De bună seamă nu bea, ticăloasa, nici din Padul năvalnic, nici din Tibrul tău. Nu, botul ei rînjit otrăveşte acuma aprigele ape ale Arnului şi (se poate oare să nu ştii?) Florenţa este numele acestei crunte şi răufăcătoare jivine. Aceasta este vipera care muşcă de măruntaie pe muma sa; aceasta, oaia bolnavă care mînjeşte cu molipsirea ei turma stăpînului; aceasta, Myrrha neruşinată şi păcătoasă, tînjind în călduri după îmbrăţişările lui Cinyras, părintele ei; aceasta, îndărătnica Amata care, zădărnicind căsătoria voită de soartă, nu s-a temut să-şi ia de ginere pe-acela nedorit de soartă şi, pe deasupra, plină de turbare, 1-a aţîţat la războaie, ca pînă la urmă, ispăşindu-şi îndrăzneala vinovată, să-şi pună laţul de gît[97].

" Sub forma unui adevărat pamflet, înfierarea cetăţii rebele se desfăşoară crescendo: *vipera* nerecunoscătoare, oaia rătăcită ce molipseşte întreaga turmă, Myrrha incestuoasă (cf. *Inf.* XXX, 37), Amata, soţie a regelui Latinus, care, respingînd pe Enea, şi-a ales drept ginere pe Turnus, îndemnîndu-l la război (cf. *Purg.* XVII, 35—37). Comparaţia se dezvoltă, mai departe, în imprecaţii, cu referiri istorice precise: Florenţa a respins ambasadorul împăratului, a urzit intrigi la papa Clement V, a preferat să-l accepte pe Robert de Anjou, regele Neapolului. Comparaţiile biblice şi mitologice se înlănţuie aşa cum « numai Dante ştie şi poate »(Isidore del Lungo, *II canto X dell'Inf.).*

Cu adevărat se zbate, crudă ca o viperă, să-şisfîşie maica, de vreme ce ascute coarne de răzvrătire împotriva Romei, care a făcut-o după chipul si asemănarea ei. Cu adevărat, împrăştiindu-şi putreziciunea, înalţă miasme de la care oile neştiutoare din preajmă se molipsesc, de vreme ce ademenindu-i cu mîngîieri mincinoase şi cu plăsmuiri, îşi aduce vecinii în turma ei şi, după ce-i aduce, îi scoate din minţi. Cu adevărat arde să intre în patul părintelui ei, de vreme ce, cu măguliri viclene, se străduie să strice bunăvoinţa înaltului pontif faţă de tine, el care e părintele părinţilor. Cu adevărat «stă împotriva celor rînduite de Domnul», închinîndu-se unui idol făurit după bunul ei plac, de vreme ce, dispreţuindu-şi regele legiuit, nu-i este ruşine, zmintita, să închine unui rege care nu-i al ei, drepturi care nu sînt ale ei, pentru a dobîndi puterea de a face ticăloşii. Să se gîndească însă, muierea turbată, la laţul cu care va fi spînzurată. Căci adesea un om e tîrît pe drumul cel rău, pentru ca, tîrît fiind, să săvîrşească ce nu se cuvine. Şi cu toate că faptele sînt socotite necuviincioase, pedepsele lor sînt socotite drepte.

[8]. Haide aşadar, rupe zăbava, tu, nou vlăstar al lui Iese [98] şi soarbe încredere din ochii Domnului Dumnezeu Savaot, în faţa căruia făptuieşti. Trînteşte la pămînt pe acest Goliat, cu praştia înţelepciunii tale şi cu piatra puterilor tale, pentru că, la căderea lui, noaptea şi umbra spaimei se vor aşterne peste tabăra filistenilor; vor fugi filistenii şi Israel va fi slobod. Atunci moştenirea noastră, de a cărei răpire plîngeam fără încetare, ne va fi dată întreagă înapoi. Şi după cum azi, alungaţi în Babilon, ne amintim de Ierusalimul cel sfînt şi gemem ", tot astfel atunci, cetăţeni iarăşi şi răsuflînd în pace, ne vom aduce aminte, în mijlocul bucuriei, de pătimirile Tulburării.

Scrisă în Toscana, lîngă izvorul Arnului, în ziua a cincisprezecea dinaintea calendelor lui mai, în primul an al preafericitei treceri a împăratului Henric în Italia.

[18] Nou David, care cu praştia 1-a doborît pe Goliat (/ *Regi* XVII). "
Reluare simetrică a motivului de la începutul epistolei.

Preaslăvitei şi preaîndurătoarei stăplne, doamnei Margareta, prin pronia cerească regină a romanilor şi veşnic Augustă, G. di Batiifolle, prin harul Domnului şi al Măreţiei sprijinitoare contesă palatină în Toscana, i se pleacă la picioare cu atît datorată, cit si credincioasă supunere.

Preavrednica de recunoştinţă scrisoare a Milostivirii tale regeşti a fost cu bucurie văzută de ochii mei şi cu respect luată în mîinile mele, după cum se cuvenea. Şi în timp ce înţelesurile ei, pătrunzîndu-mi în minte, o umpleau de mîngîiere, sufletul cititoarei s-a încins întratîta de aprinsă credinţă, încît uitarea n-are s-o poată birui niciodată, nici amintirea

[100] Cele trei scrisori adresate împărătesei Margareta sînt incluse în codicele Vaticano-Palatino latino 1729, şi sînt atribuite poetului pe considerente biografice şi stilistice. P. Fraticelli nu le-a inclus în ediţia sa. Se apreciază, însă, că deşi convenţionale, ele trădează pana marelui scriitor, care datează *Scrisoarea* X după o formulă inventată de el. Scrise din partea contesei Gherardesca di Battifolle, care nu cunoştea, probabil, limba latină, cele trei scrisori constituie răspunsuri adresate împărătesei Margareta. Fiică a ducelui loan de Brabant, a devenit soţia lui Henric VII în 1292 şi a fost încoronată cu coroană de fler la Milano. A murit în decembrie 1311 Ia Genova, de ciuma contrac tată la asediul cetăţii Brescia. La acest asediu a căzut şi fratele împăratului, Walram, singurul membru al familiei imperiale care s-a mai întors în Germania fiind un alt frate al împăratului, episcopul Balduin de Trier. Gherardesca era sora lui Gaddo şi Uguccione, pieriţi în Pisa în turnul foamei cu tatăl lor, contele Ugolino *(Inf.* XXXIII); a fost căsătorită cu Guido Simone di Bat tifolle, din familia conţilor Guido. Prin corespondenţa ei cu Gherardesca, împărăteasa a încercat să secondeze planurile socului ei, atrăgînd de partea împăratului puternica familie de seniori din centrul Italiei; răspunsurile au fost însă formale. Este interesantă armonizarea stilului solemn, de tradiţie umanistă, cu curtenia castelană, ce nu putea displace unei c6respondente de cultură fran ceză. Secretarul a fost silit să se adapteze «intermezzo-ului de carnaval al acestor reverenţe făcute de micii tirani din Casentino » şi, printre laude şi salutări, « substanţa e totuşi aceasta: a-i comunica maiestăţii sale, printr-un bilet, că familia Battifolle e sănătoasă » (M. Apollonio. *Dante).* Con venţionalismul scrisorilor a provocat o diferită datare a lor de comentatori: A. Torri, urmat de Giuliani, Passerini, au apreciat că prima scrisoare a fost aceea care în codicele vatican e ultima, a doua e prima, iar a treia cea de a doua (adică: X, VIII, IX), De curînd, Fredi Chiappelli (Os-*servazioni,* 1963) a propus, ţinînd seama de răceala care apare treptat în stilul scrisorilor, urmă toarea ordine: IX, X, VIII. Ediţia de faţă urmează ordinea din codice, a cărei cronologie a fost stabilită de Toynbee.

să şi-o amintească fără Bucurie. Doar cine sînt eu şi cum, pentru ca preaputernica Soţie a Cezarului să se coboare a-mi vorbi de sănătatea Soţului Ei (Domnul s-o ţie trainică!) şi a Ei înseşi. Pentru că o cinstire care atîrnă atît de greu nu o cereau nici vrednicia celei se ce bucură de ea, nici rangul ei. Drept este însă că nu-i ruşine să se plece Aceea care stă în înaltul treptelor omeneşti, de unde, ca dintr-un izvor de apă vie, trebuie să se răspîndească asupra supuşilor pildele sfinţitelor purtări.

Numai că nu stă în puterile omului să aducă mulţumirile cuvenite, în schimb, nu socotesc că este străin de om ca el sa roage uneori pe Dumnezeu pentru împlinirea slabelor sale puteri. Astfel că acuma: cu drepte şi cucernice rugi, cerut fie la Curtea împărăţiei dintre stele şi dobîndească aceea ce se roagă ca Ocîrmuitorul veşnic al lumii să dea răsplată vrednică de atîta bunăvoinţă şi, la rugăciunile Cezarului şi ale Augustei, să întindă dreapta Harului său sprijinitor, pentru ca El, care, spre pacea muritorilor a adus neamurile barbare şi pe cetăţeni sub puterea stăpînitorului roman, prin triumfurile şi slava lui Henric al Său, să primenească în bine [101] rîndul de oameni din veacul acesta rătăcit.

[101] Pentru ca să iie aduşi pe drumul cel bun toţi cei care vor ii supuşi puterii imperiale; *cetăţenii* de drept ai imperiului, cei neastîmpăraţi *(barbarii),* — toţi locuitorii peninsulei.

IX[102]

Preaseninei şi preacucernicei stăpîne, doamnei Margareta, din chibzuinţă Milei cereşti regină a romanilor şi veşnic Augustă, preacredincioasa ei G. di Battifolle, din harul lăsat de Dumnezeu şi din îngăduinţa imperiului contesă palatină In Toscana, plecindu-şi cu umilinţă genunchii, face datorata închinăciune.

Ştirile pe care, din propriu imbold, mi le aduce regeasca Voastră scrisoare, le-am primit cu toată veneraţia de care sînt în stare, am luat cunoştinţă de ele cu credinţă. Dar, cînd am aflat din prietenească Voastră povestire despre izbînzile înfloritoare ale fericitului Vostru drum [103], cît de tare s-a luminat de bucurie sufletul cititoarei cred că-i mai bine să las să spună tăcerea, ca una ce este crainic mai bun. Căci nu ajung cuvintele să te faci înţeles cînd mintea însăşi, parcă beată, este covîrşită. Şi de aceea împlinească înţelegerea înălţimii cereşti ceea ce slabele puteri ale celei care scrie nu sînt în stare să spună deslușit. Dar, deşi ştirile trimise prin scrisoare mi-au fost nespus de plăcute şi îmbucurătoare, totuşi o nădejde mai cuprinzătoare îmi adună în suflet pricini de bucurie şi totodată făureşte îndreptăţite dorinţe, într-adevăr, încrezătoare în Pronia cerească, care, fără nici o îndoială, nu poate fi niciodată rătăcită sau stăvilită şi care a dat omenirii un Principe fără pereche, nădăjduiesc că începuturile fericite ale domniei Voastre urmează să fie mereu mai înfloritoare. Astfel, plină de bucurie pentru ce este şi pentru ce va fi, recurg fără şovăială la bunătatea Augustei şi Vă rog plecată, cu acest bun prilej, să binevoiţi a mă aşeza în aşa fel sub umbra atotapărătoare a înălţimii Voastre, încît să fiu şi să arăt întotdeauna apărată de zbuciumul oricărei năpaste [104].

[102] V. n. 100.

[103] In stil biblic (cf. *Psalmi* CXVII, 16) e celebrată victoria împotriva Cremonei şi probabil cucerirea Vicenzei de către vicarul imperial, Cangrande della Scala.

[104] Formulă vagă, cererea contesei poate fi interpretată fie ca o solicitare de protecţie, fie ca expresia dorinţei de a nu se angaja într-o acţiune care nu se va încheia uşor şi repede.

Preastrălucitei si *preacucernicei Stăpîne, doamnei Margareta, prin Pronia cerească regină a romanilor şi veşnic Augustă, preacredincioasa Ei G. di Battifolle, din harul lui Dumnezeu si al îngăduinţei împărăteşti contesă palatină în Toscana, cu grăbită smerenie se închină în semn de supunere pe ea însăşi şi nesilită strădanie de slujitoare.*

Cînd scrisoarea Seninătăţii Voastre s-a arătat privirii celei ce scrie ş\ mulţumeşte aici, curata mea credinţă m-a făcut să simt cît de mult se bucură sufletele supuşilor credincioşi de izbînzile stăpînilor lor. Inţr-adevăr, din ştirile cuprinse în ea am înţeles, cu inima plină de bucurie,

">• V. n. 100.

în ce chip fericit îndeplineşte dreapta Regelui celui mai înalt dorinţele Cezarului si ale Augustei[106]. Acuma, după ce am arătat măsura credinţei mele, îndrăznesc să trec la vorbe de rugăminte.

Rugîndu-mă să fiu ascultată de înălţimea Voastră, vă rog plecată şi vă cer cu credinţă să binevoiţi a privi cu ochii minţii curăţenia pmă acum dovedită a credinţei mele. Deoarece încă una dintre spusele regeşti părea că-mi porunceşte ca, dacă s-ar ivi cîndva prilejul de a trimite un sol, să aduc la cunoştinţa regeştii înălţimi cîte ceva, după dorinţa mea, despre starea în care mă aflu, deşi mă opreşte gîndul de a nu părea cumva prea cutezătoare, totuşi, îndupIecîndu-mă puterea supunerii, mă voi supune. Să ştie, de vreme ce porunceşte, cucernica şi senina Maiestate a romanilor că, la vremea trimiterii acestei scrisori, mult iubitul meu soţ şi cu mine, prin darul Domnului, eram în depline puteri, bucurîndu-ne de sănătatea copiilor noştri şi mai fericiţi decît de obicei în măsura în care semnele de renaştere a Imperiului făgăduiau vremuri mai bune.

Trimisă din castelul din Poppi[107] într-a cincisprezecea zi dinaintea calendelor lui iunie, în primul an al preafericitului drum în Italia al Cezarului Henric.

[106] Ştirile se refereau *la* pacificarea cetăţii Lodi, după plecarea din Milano (19 aprilie 1311), şi la succesul operaţiilor îndreptate contra Cremonei, care s-a predat in luna mai.

[107] Situat în provincia Arezzo, a (ost construit de Guido Novcllo di Bagno.

XI[108]

[Cardinalilor italieni, Dante din Florenţa etc.]

[1]. «Cum stă pustie cetatea, altădată plină de popor! Ca o văduvă a rămas stăpînitoarea neamurilor l»[109]. Lăcomia mai-marilor între farisei,

[108] Conservată in manuscrisul Laurenziano XXIX, 8, împreună cu epistola către Cino şi cea către prietenul florentin, scrisoarea de faţă e unanim atribuită lui Dante. G. Villani menţionează în *Cronica* sa această epistola, care a fost cunoscută şi utilizată de Petrarca şi Cola di Rienzi. Adresată celor şase cardinali italieni care intrau în conclavul întrunit pentru a alege pe urmaşul papei Clement V, mort la Roquernaure, la 20 aprilie 1314. Deoarece Dante menţionează în *Vita nuova* 30, că a scris o epistolă după moartea Beatrice!, care începe cu acelaşi citat din Ieremia, comentatorii au considerat, în marea lor majoritate, că Poetul a scris două scrisori cu acelaşi început şi că prima s-a pierdut. Cari Stânge *(Beatrice.. .*, 1959) însă crede că Dante nu a scris decît o singură scrisoare, în 1304 — 1305, si că aceasta nu a fost adresată cardinalilor din conclav. G. Coşbuc *(Comentariu la Divina Comedie,* II, 1965) a susţinut că textul de faţă e cel amintit în *Vila nuova* şi că nu e, aşadar, scris în 1314, fiind o declaraţie menită să înfiereze abuzurile clerului, întruniţi la Carpentras, în Provenţa, pentru a alege un nou papă, cei douăzeci şi patru de cardinali erau împărţiţi în două facţiuni adverse, grupul redus al italienilor încercînd să înscăuneze un papă italian care să revină în Roma, iar gruparea puternică a francezilor încercînd să menţină scaunul papal la Avignon. Deschis curînd după moartea papei Clement V, conclavul şi-a întrerupt lucrările în iulie 1314, cînd o bandă de oameni înarmaţi, conduşi de Bertrand de Got, nepotul defunctului papă, a năvălit în palat, cu strigătul: « Moarte cardinalilor italieni ! ». Lucrările nu au fost reluate decît după doi ani, la Lyon, unde, sub pi'esiunea lui Robert de Anj ou (Filip cel Frumos şi Ludovic X, « regii blestemaţi», murind între timp), a fost ales la 7 august 1316 cardinalul de Porto, Jacques d'Ossa, care a luat numele de loan XXII. Dante îl va condamna cu violenţă în Par. XVIII, 130 şi XXVII, 58 — 59. Poetul a scris epistola mai înainte de incidentul din iulie 1314, cu intenţia de a îndemna pe cardinalii italieni să reziste şi să persiste pînă se va alege un papă care, readucînd sediul în Roma de la Avignon, să redea Italiei vechea strălucire. După moartea împăratului Henric VII, tonul său nu mai este plin de speranţă, ci de rnînie. Abuzurile ecleziastice sînt aspru înfierate, deşi nu după poziţiile cărturarilor, în special din centrele universitare, care urmăreau înlăturarea primatului teologiei; Poetul acordă un loc proeminent tradiţiei, dar condamnă exegezele care justificau, în fond, interesele materiale ale prelaţilor şi abuzurile înaltului cler transformat în grup de exploatatori şi propune nu o reformă, în sensul lui Luther, ci o reîntoarcere a catolicismului la creştinismul primitiv. Argumentarea, alcătuită din motive preluate din existenţa umană (parcurgind un registru din care nu lipsesc « sugacii» şi filozofii), e strîns legată de sistemul filozofic din *Divina Comedie,* unde «istoria are drept punct central omul» (M. Apollonio, *Danie).* Violenţa atacului contra aristocraţiei clericale justifică presupunerea că interzicerea operei *Monarchia* a fost pronunţată ţinîndu-se seama şi de această epistolă, ale cărei copii au dispărut în sec. XIV (Raffaello Morghen, *La leltera di Dante ai cardinali* [Scrisoarea lui Dante către cardinali], 1956 şi 1958).

"" *Plîngerile lui Ieremia* I, 1.

care a făcut de la o vreme ca străvechea preoţie să fie luată în ură, nu numai că a strămutat asupra altora împuternicirea încredinţată urmaşilor lui Levi [no], dar a fost pentru cetatea între toate aleasă a lui David pricină de împresurare şi năruire. Ceea ce din locul înalt al veşniciei văzînd Acela care singur e veşnic, a stîrnit, la porunca sa şi prin mijlocirea Sfîntului Duh, mintea, vrednică de Domnul, a unui profet, şi acesta, prin cuvintele mai sus însemnate si, vai, atît de adesea rostite din nou, a jeluit sîîntul Ierusalim cu bocet de moarte.

[2]. Iar noi, care mărturisim că acelaşi este Tatăl şi Fiul, Dumnezeu şi Omul, Maica şi Fecioara, noi, pentru care şi pentru a căror mîntuire spus a fost de trei ori celui întrebat de are dragoste: « Petru, paşte oile mele », [1U] adică sfînta turmă, noi, jelind împreună cu Ieremia nu pe cei ce au să vină, ci mîhnindu-ne asupra vremii de faţă, sîntem siliţi sa plîngem Roma văduvită şi deşartă, Roma căreia, după atîtea alaiuri de triumf, Cristos i-a încredinţat stăpînirea lumii şi pe care, de asemeni, marele Petru, şi Paul, apostolul paginilor, au sfmţit-o, vărsîndu-şi sîngele, drept apostolică Cetate de Scaun.

[3]. Vai, amar ne îndurerează, nu mai puţin decît de a vedea jalnica molimă a ereziilor, faptul că închinătorii necredinţei, iudeii, sarazinii şi paginii, rîd de sărbătorile noastre şi, după cum se zvoneşte, strigă într-un glas: «Unde e Dumnezeul lor?»[112]; şi că poate puterile răzvrătite pun aceasta pe seama uneltirilor lor împotriva îngerilor apărători; şi că (lucru şi mai groaznic) mai ştiu eu ce ghicitori în stele şi prevestitori de rău spun sus şi tare că aşa era scris să fie, ceea ce de fapt voi aţi ales de bunăvoia voastră, folosind rău libertatea voastră de a alege [113].

[4]. Da, voi, care sînteţi ca oştenii de frunte ai Bisericii luptătoare, neîngrijindu-vă să cîrmuiţi pe calea arătată carul Miresei Celui răstignit, aţi sărit din făgaş, întocmai ca înşelătorul vizitiu Faeton [114]. Şi voi, care trebuia să luminaţi calea turmei ce vă urmează prin greaua pădure a

[D] Tribul lui Levi a fost destinat slujirii templului *(Numeri I,* 48-54). Dante atribuie distrugerea Ierusalimului lăcomiei clerului.

[T] loan XXI, 15-17.

[P] *Psalmi* LXXVIII, 10.

[B] Decăderea primei cetăţi a lumii e mai mare decît aceea a Ierusalimului; ea se datoreşte nu unei forţe implacabile, ci voinţei marilor prelaţi, care, prin comportarea lor, au compromis în văţătura creştină. Confuzia creată de papalitate şi nerezolvată de împăraţii slabi a făcut obiectul invectivei Poetului din *Purg.* VI, 118—123.

[111] Legenda lui Faeton, care, conducînd carul soarelui s-a apropiat atît de mult de pămînt, încît Zeus a trebuit să-1 trăsnească, e preluată din *Metamorfozele* lui Ovidiu II. Revine în toate cele trei cântice ale *Comediei.*

călătoriei acesteia, aţi tras-o, pe ea împreună cu voi, în genune. Şi nu vă voi da pilda de urmat, de vreme ce staţi întorşi cu spatele şi nu cu faţa la carul Soţiei; [115] şi pe drept cuvînt puteţi fi asemuiţi celor ce s-au arătat profetului întorşi către templu cu partea cea rea; n-am să vă dau pilde, vouă care dispreţuiţi focul trimis din cer, acolo unde astăzi altarele se aprind de la un foc străin; vouă, care vindeţi porumbei în templu, unde, spre paguba celor care stau acolo şi de-o parte, şi de alta, sînt scoase la vînzare lucruri ce nu pot fi măsurate cu preţ [116]. Dar gîndiţi-vă la biciul de funii, gîndiţi-vă la foc! Şi nu nesocotiţi răbdarea Aceluia care aşteaptă să vă pocăiţi. Iar dacă stăruie în voi îndoiala că staţi cu adevărat să cădeţi în genune, ce altceva mai răspicat şi mai limpede aş putea să spun decît că, în privinţa lui Alcim, aţi fost înţeleşi cu Demetriu? [117]

[5]. Poate veţi zice, cu mînioasa dojana: « Şi cine e acesta care, netemîndu-se de pedeapsa care l-a fulgerat pe Oza, se ridică să proptească arca, chiar dacă ea se clatină? »[118] E drept că între oile de pe păşunile lui Isus Cristos eu sînt cea mai măruntă. Şi iarăşi e drept că neavînd averi, nu trag foloase din nici o putere păstorească. Nu datorită averilor, ci datorită Domnului sînt ceea ce sînt şi « rîvna pentru casa Lui mă mistuie ».[119] Căci s-a văzut că adevărul cel plăcut Domnului a răsunat chiar în gura copiilor de ţîţă şi a pruncilor [120], iar orbul din naştere a mărturisit adevărul pe care fariseii nu numai că-l ascundeau, ci umblau, cu gînd rău, să-l măsluiască [m]. Aceste pilde m-au îndemnat să îndrăznesc ce îndrăznesc. Şi, pe lîngă ele, am drept dascăl pe Filozof, care, statornicind întreaga învăţătură morală, a arătat că adevărul trebuie să ne fie mai drag decît prietenii toţi[122a]. Nici îndrăzneala lui Oza, pentru care ar putea crede

[116] Biserica.

[m] Şir de aluzii biblice *(I Regi* XVIII, 20 secf.; *Levitic X,* l; *Matei* XXI, 12 — 13) menit să demonstreze că înaltul cler se comporta ca vechii farisei.

[n] Clericii contemporani cu Dante instaurează peste tot necredinţa, înţeleşi fiind cu cei care au puterea, asemuindu-se celor care s-au înţeles cu regele Siriei, Demetriu, să-l înscăuneze mare preot pe Alcim, povăţuitorul « celor fărădelege şi necredincioşi», / *Macabei* VII, 5 — 9. Se pare o aluzie la alegerea papei Clement V, obedient faţă de Filip cel Frumos.

[o] Pe cînd arca sfîntă era transportată de la Gabaa la Ierusalim, Oza, observînd pericolul răsturnării ei, a intins mina s-o sprijine, deşi preoţii erau pe aproape, îndrăzneală pentru care a fost trăsnit pe loc, *II Samuel* VI, 5 — 7. Acelaşi pasaj e folosit şi în *Purg.* X, 55 — 57.

[111] *Psalmi* LXVIII, 11. Citatul încheie o ironie aspră.

[120] *Psalmi* VIII, 3.

[p] *Matei* IX, 27 — 31.

[122] După referirile biblice, Dante adaugă autoritatea lui Aristotel, *Etica nicomahică* I, 4. In evul mediu, maxima se folosea mai ales sub forma: «Amicus Plato, şed magis amica veritas > (îmi este prieten Platon, dar mai mare prieten îmi este adevărul).

cineva că trebuie să-mi găsească pricină, ca unuia ce se repede cu nesăbuinţă, nu mă mînjeşte cu necurăţenia vinovăţiei sale. Căci el a văzut de arcă, pe cînd eu, de boii nărăvaşi care zmucesc înspre drum rău [ias]. De binele arcei să vadă Acela care a deschis ochii lui mîntuitori asupra luntrii bătute de valuri.

[6]. Aşadar, nu mi se pare că aş fi dat cuiva pricină de mînie şi ocări. Ba mai degrabă cred (dacă ruşinea n-a fost smulsă din rădăcini pe toată întinderea lumii) că am aprins roşeaţa de ruşine pe chipul vostru şi al altora, arhimandriţi numai cu numele. Pentru că, iată, dintre atîţia cîţi îşi iau fără cuviinţă slujba de păstori, dintre atîtea oi, dacă nu furate, măcar uitate în părăsire şi lăsate de capul lor pe păşuni, un singur glas, singurul cucernic, şi acesta al unui om de rînd, se face auzit, un glas ca de prohod, parcă la groapa maicii noastre Biserica.

[7]. Şi cum să nu fie aşa? Fiecare, şi voi ca toţi, şi-a luat de nevastă lăcomia, care niciodată nu este, ca dragostea, născătoare de cucernicie şi dreptate, ci întotdeauna de necucernicie şi de nedreptate. O, maică prea-îndurătoare, Mireasă a lui Cristos, ce fii naşti tu, întru apă şi duh, ca să te facă de ruşine! Nu Dragostea, nu Astreea, ci fiicele Lipitorii au ajuns să-ţi fie nurori [m]. Ce soi de fii îţi nasc ele, stau dovadă, în afară de episcopul din Luni[125], toţi ceilalţi. Zace Grigore al tău în pînze de păianjen, zace Ambrozie în sipetele uitate ale clericilor; zace Augustin părăsit, Dionisie, Damaschin şi Beda; şi oamenii ridică în slăvi nu ştiu ce *Oglindă,* pe Inocenţiu şi pe cel din Ostia [126]. Cum de nu? Aceia căutau pe Domnul, ca ţel şi ca binele cel mai înalt; aceştia umblă după simbrii şi slujbe.

[123] Dante nu pune în discuţie doctrina, ci puterea clericilor.

[121] Fii ai bisericii, arhimandriţii «numai cu numele», se însoţesc nu cu dragostea şi justiţia (Astreea), ci cu desfrîul şi avariţia. Sursa pare a ii Raban Maxirul (aşezat de Poet în cea de a doua cunună de duhuri înţelepte din Par. XII, 139, care asimilează pe lipitoare cu diavolul, adăugind că fiicele ei sînt desfrîul şi avariţia (Fr. di Capua, *Note,* 1919).

[m] Se presupune că Dante tace aluzie la Gherardino da Filattiera, din familia Malaspina, adversar al împăratului Henric VII, reintrat în posesiunile sale după moartea acestuia. Ironia e caracteristică Poetului, care în *Inf.* XXI, 41 aminteşte de « cinstea » lui Bonturo, faimos delapidator.

[121] Avizi de averi, clericii nu mai consultă cărţile de exegeză doctrinală — pe Grigore cel Mare, Ambrozie al Milanului, Augustin, Dionisie Areopagitul, loan Damaschin, venerabilul Beda — ci lucrările de drept cu ajutorul cărora îşi acopereau rapturile: *Speculum juris* (Oglinda dreptului) al lui G. Durând, comentariul la *Decrctale* al papei Inocenţiu IV sau cel al lui Enrico di Susa, episcop de Ostia. Interesant pentru indiciul pe care-1 oferă privitor la cultura lui Dante (scriitorii latini fiind preţuiţi la fel ca şi cei greci), pasajul e valoros şi pentru că explică pe larg terţina din Por. IX, 133 — 135: « De-aceea înţelepţii şi Scriptura / Sînt părăsiţi şi doar la Decretale / aminte iau, de-i roasă legătura ».

[8]. Numai să nu credeţi, Părinţi, că eu sînt, pe întinderea pămîntului pasărea fenix. Fiindcă ceea ce eu strig, toţi murmură, sau mîrîie, sau gîndesc, sau visează [m]. Şi nu dau ei în vileag ce au descoperit? Unii au rămas muţi de uimire. Oare şi aceştia vor tăcea mereu şi nu vor da mărturie Celui care i-a făcut? Trăieşte Domnul; doar cine a dezmorţit limba măgăriţei lui Balaam [12S], Domn este şi al necuvîntătoarelor de azi.

[9]. Iată-mă pornit pe învinuiri: voi m-aţi silit. Şi de ruşine lucru este să fiţi atîta mustraţi şi povăţuiţi de jos şi nu din cer, ca să vă ierte. Şi fără îndoială bine ni se va face că sîntem izbiţi în acea parte unde ruşinea să umple auzul si celelalte simţuri şi să zămislească în noi căinţa, întîia ei născută, iar ea la rîndu-i să dea naştere gîndului de îndreptare.

[10]. Pentru ca pe gîndul acesta să-l hrănească şi să-l apere o stăruinţă vrednică de laudă, se cuvine ca, după măsura închipuirii voastre, să vă ţintuiţi în faţa ochilor minţii chipul Romei, Cetatea lipsită acum de amîndouă faclele ei[129]; vrednică acum de mila, nu mai zic a altora, dar chiar a unui Hanibal [13o], căci stă, cum am rostit mai sus, pustie şi văduvă. Şi cu precădere către voi scriu acestea, cei care aţi văzut Sfîntul Tibru de mici copii[131]. Pentru că, deşi mai-marea Laţiului trebuie să fie avută în dragoste şi cinstire de către toţi italienii, fiind ea pentru toţi obîrşia înfloririi lor întru omenie, pe drept se poate socoti că voi trebuie s-o cinstiţi cu deosebită grijă, deoarece pentru voi ea este obîrşia vieţii voastre înseşi. Şi dacă nenorocirile Romei de azi i-a u doborît de durere şi i-au tulburat de ruşine pe ceilalţi italieni, mai încape oare îndoială că mai ales voi trebuie să roşiţi şi să vă îndureraţi, voi care aţi fost atunci pricina nemaivăzutei sale întunecări, parcă a soarelui în eclipsă? Şi mai presus de toţi tu, Orsini[182], pentru ca tovarăşii tăi coborîţi din rang să nu rămînă

"* « Dante îşi exprimă gîndul printr-un adevărat crescendo » (Fr. di Capua, op. *cit.):* unii murmură, alţii sînt mai timizi şi numai scrîşnesc din dinţi, o altă categorie nu îndrăznesc decît să glndească, în timp ce alţii nu au nici măcar acest curaj; dar toţi simt la fel.

"• *Numeri* XXXII, 22-35.

[121] Scaunul pontifical era gol, iar pentru coroana imperială se luptau Ludovic de Bavaria şi Frederic de Austria.

[130] CI. *Epistola* V, nota 34 unde se vorbeşte despre compătimirea Italiei de către sarazini.

[131] Locuitorii Romei, italienii, pot mai uşor înţelege ca alţii ce înseamnă prăbuşirea «capitalei lumii». Dante are în vedere pe cardinalii italieni: Niccolo da Prato (căruia i se adresase prin scrisoa rea din 1304), Napoleone Orsini, Guglielmo de'Longhi, Francesco Caetani, lacopo şi Pietro Colonna.

"' Napoleone Orsini, denumit de G. Villani cap al grupării antigascone, a sprijinit alegerea lui Clement V, pentru că ştia că acesta va reintegra în demnităţile din care fuseseră scoşi de Bonifaciu VIII pe cardinalii Colonna; greşala pe care a comis-o, părăsind un ţel superior pentru un interes mărunt, a recunoscut-o el însuşi într-o scrisoare adresată regelui Franţei, Filip cel Frumos.

pentru totdeauna acoperiţi de ruşine şi pentru ca să poată, prin încuviinţarea Căpeteniei apostolice, să îmbrace iar slăvitele odăjdii ale Bisericii luptătoare, pe care au fost siliţi să le lepede nu fiindcă şi-au încheiat, ci poate fiindcă nu şi-au meritat însărcinarea. Şi tu, sprijinitor al celeilalte tabere de dincolo de Tibru [133], pentru ca mînia răposatului Pontif să dea frunză în tine, ca o mlădiţă altoită pe trunchi străin, ca şi cînd n-ai fi

despuiat încă înfrînta Cartagina, ai fost tu în stare, fără ca judecata să-ţi stea cîtuşi de puţin împotrivă, să-ţi fie mai scumpă această patimă decît patria strălucitilor Scipioni?

[11]. De bună seamă însă greşelile vor fi îndreptate (deşi s-ar putea ca semnul ruşinos al rănii să păteze Scaunul apostolic pînă la focul căruia îi sînt hotărîte cerurile de acum şi pămîntul)[134], dacă într-un gînd voi

[133] Francesco Caetani, rudă a papei Bonifaciu VIII, îl sprijinise pe Clement V din motivul exact contrar, pentru ca, rămînînd sediul la Avignon, partida Colonna *(Carlagina),* puternică în Roma *(patria strălucitilor Scipioni)* să nu se mai poată ridica.

[134] Simetric (aşa cum a construit întreaga Comedie), Dante încheie tot cu o referire biblică: *II Petrv* III, 7-

oţi cîţi aţi fost făptaşii unei astfel de rătăciri veţi lupta cu bărbăţie ientru Mireasa lui Cristos, pentru Roma, Scaun al Miresei, pentru Itaiia oastră şi, ca să cuprind în spusa mea tot adevărul, pentru întregul omeirii în călătoria ei pe pămînt, dacă veţi lupta astfel ca despre încleştarea cestei lupte începute acum, către care, începînd de la ţărmurile Oceanului, e întorc de pretutindeni priviri, să puteţi auzi, arătîndu-vă în slavă, uvintele « Slavă întru cei de sus »[135]; şi astfel ca ruşinea gasconilor, care, rzînd de o lăcomie atît de sălbatică, se zbat să treacă asupra lor mărirea itinilor, să rămînă spre pildă urmaşilor în toate veacurile ce au să vină [138].

™» *Luca* **II, 4.**

[131] **SHrşitul amplifică semnificaţia alegerii în faţa căreia se aflau cei adunaţi la Carpentras: ; ea depinde soarta Italiei, dar şi a omenirii, înfrîngerea « gasconilor » nu va însemna numai zdrorea unei grupări adverse, dar mai ales înlăturarea celor care încercau să desfiinţeze simbolul unei rilizaţii, susţine Poetul. Ultimul paragraf conţine cîteva concepte majore care au fost reluate în *ymedie,* sinteză artistică a unei tradiţii de civilizaţie şi expresie a unui ideal de înfrăţire a întregii**

XII

[Prietenului florentin].

[1]. Din scrisoarea domniei-tale, primită de mine cu datorata cinstire şi cu dragoste, am priceput, cu recunoştinţă şi cu silinţa de a-i pătrunde bine înţelesul ei, cită grijă şi cîtă rîvnă ai pentru întoarcerea mea în patrie. Şi de aceea cu atît mai mult m-ai îndatorat, cu cît prea rar se întîmplă ca surghiuniţii să găsească prieteni. Te rog încă din suflet ca, înainte de a osîndi răspunsul meu la cele ce mi-ai scris, chiar dacă nu va fi aşa cum poate slăbiciunea de înger [138] a unora 1-ar dori, să-1 laşi să se cumpănească bine în cîntarul judecăţii domniei-tale.

"' Conservată In codicele Laurenziano (v. n. 108), scrisoarea e amintită şi în *Viaţa lui Danie* de Boccaccio. Scartazzini i-a contestat autenticitatea, astăzi, însă, unanim admisă. Poetul răspunde celui care 1-a informat că s-ar putea reîntoarce în Florenţa, se presupune o rudă a sa, Teruccio di Manetto Donaţi, frate al soţiei lui Dante, Gemma, probabil membru al unui ordin religios. Anunţat la Siena că fusese condamnat la 27 ianuarie 1302 să plătească o amendă şi să rămînă doi ani în afara Florenţei, prin decizia podcs(d-ului Cânte Gabrielli d'Agobbio, Dante a refuzat să se conformeze, ş i prin sentinţa din 10 martie a aceluiaşi an a fost condamnat să fie ars de viu, dacă va fi prins. Cu ocazia sărbătorii patronului cetăţii, s-a hotărît în 1315, cu scopul de a reduce numărul duşmanilor Florenţei şi de a linişti spiritele, ca cei exilaţi să se poată reîntoarce. Dante a aflat de la un nepot al său, probabil Niccold Donaţi, fiu al lui Forese di Manetto Donaţi, care sînt condiţiile impuse să se predea închisorii oraşului şi apoi să meargă pe jos la biserica Sf. loan, unde să se « ofere » patronului Florenţei. Răspunsul a fost clar: « viaţa lui se scursese cerînd dreptate; putea el să se ducă să cerşească indulgenţa calomniatorilor lui ? » (P. Renucci, *Danie),* în acelaşi an, după ce florentinii au fost înfrînţi la Montecatini, s-a prevăzut că pedeapsa lui Dante poate fi preschimbată, dacă el va da o cauţiune, întrucît Poetul nu s-a prezentat în Florenţa, la 15 octombrie a fost din nou condamni la moarte, iar la 6 noiembrie pedeapsa a fost extinsă şi asupra copiilor lui. Epistola dezvăluie mai deplin ca celelalte scrisori conştiinţa marelui Poet, care în acest răstimp se înălţase deasupra facţiunilor, întruchipînd un ideal de justiţie şi adevăr; Poetul se desprinde, de aceea, de cetatea natală şi este capabil să judece, fără a mai fi hărţuit de interese personale mărunte, istoria contemporană lui. Fără această desprindere « *Comedia* nu ar fi putut să fie scrisă; dar fără Comedia, această desprindere s-ar fi preschimbat în moartea unui om activ » (M. Apollonio, *Dante).* Capodopera se contopeşte astfel cu viaţa autorului ei, care impune, în şirul marilor clasici, în special prin integritatea lui, prin înalta preţuire acordată demnităţii umane.

[111] Ironie plină de dispreţ la adresa celor care ar fi voit să-1 vadă umilit. 1

[2]. Iată deci ceea ce, prin scrisorile nepotului domniei-tale şi al meu, precum şi ale multor altor prieteni[139], mi-a fost adus la cunoştinţă ca urmare a hotărârii date nu de mult în Florenţa cu privire la iertarea celor alungaţi: cum că, dacă aş voi să plătesc o anume sumă de bani şi dacă aş voi să mă supun la ruşinea închinării, aş putea să dobîndesc iertare şi să mă înapoiez chiar acuma, în care, la drept vorbind, se află, Părinte, două lucruri şi vrednice de rîs, şi rău chibzuite [14o]; vreau să spun rău chibzuite de aceia care mi-au scris aşa ceva, pentru că scrisoarea domniei-tale, ticluită mai măsurat şi mai prevăzător, nu cuprindea nimic de felul acesta.

[3]. Oare asta este binevoitoarea chemare prin care, după ce a îndurat surghiun timp de aproape cincisprezece ani, e chemat iarăşi în patrie Dante Alighieri? [141] Asta a meritat oare nevinovăţia lui, limpede pentru orişicine? Asta, sudoarea şi munca fără răgaz a strădaniilor cărturăreşti? Departe fie de un om deprins cu filozofia o atît de pripită josnicie de inimă încît să rabde cu bună voia lui să fie închinat, ca un tîlhar strîns în funii,

[m] Poetul era, probabil, permanent informat despre situaţia internă din Florenţa. [140] Cele două lucruri sînt plata sumei de bani şi ceremonia închinării.

[111] Vorbind despre sine la persoana a treia, poetul conieră scrierii sale « solemnitatea **unui** document public » (A. Delia Torre). Exilatul devenise un simbol.

în felul vreunui Ciolo [142] şi-al altor mişei. Departe fie de un om care propovăduieşte dreptatea [143], ca, după ce a îndurat nedreptăţi, să plătească din banii săi, ca unora care ar fi binemeritat de la el, tocmai acelora care 1-au nedreptăţit.

[4]. Nu e aceasta calea de întoarcere în patrie, Părinte al meu. Dacă însă, de către domnia-ta întîi, apoi de alţii, se va găsi altă cale, care să nu fie străină de faima şi de cinstea lui Dante, pe aceea voi primi-o de bună cu paşi neşovăielnici. Iar dacă, pentru a intra în Florenţa, nu se află nici una de felul acesta, atunci nu voi intra niciodată în Florenţa [144]. Şi de ce-aş intra? N-am să văd oare de oriunde chipul soarelui şi al stelelor? Oare, fără să fiu silit mai întîi să mă întorc în oraş umilit, înjosit chiar în faţa locuitorilor Florenţei, nu voi putea oriunde sub cer gîndi foarte dulcile adevăruri? Şi nici pîinea n-are să-mi lipsească [145].

[112] Se pare că e vorba de un escroc faimos pe atunci, care în timpul unui incendiu îşi arsese registrele, prezentîndu-se, apoi, drept creditor al mai multor familii. Fusese condamnat în 1291 şi îndeplinise ceremonia închinării prin 1295; mai trăia în 1313.

[148] Autocaracterizare: el este apostolul justiţiei.

[141] Repetiţia verbului şi a numelui oraşului subliniază, cu mijloace retorice, hotărîrea exilatului.

[''' în realitate, exilul a fost foarte greu, dar cetăţean al Italiei şi filozof consecvent, Poetul a ştiut să nu se plece forţei momentane. Lipsit de aluziile biblice şi mitologice, care încarcă toate celelalte epistole, stilul scrisorii de faţă are sinceritatea unei confesiuni şi solemnitatea unei declaraţii. « Acesta a fost Dante. Florentin din naştere, nu prin obiceiuri şi nu un oarecare Ciolo » (G. Coşbuc, *Comentariu la Divina Comedie,* voi. I, Buc., 1963).

XIH[146]

Scrisoarea către Can Grande de la Scala
cîndva între 1316 şi 1319

Măreţului şi biruitorului stăpîn, messer Can Grande de la Scala, Vicar general al preasfintei şi împărăteşti Cîrmuiri în oraşul Verona şi în cetatea Vicenţei, preacredinciosul său Dante Alighieri, florentin prin naştere, nu prin purtări, îi urează ani îndelungaţi de viaţă fericită şi neîncetată sporire a faimei numelui său.

[1], Slăvită laudă a Măreţiei Voastre, pe care faima neadormită, zburînd pretutindeni, o răspîndeşte, îi trage pe unii într-un fel, pe alţii într-altul, în aşa măsură încît pe unii îi înalţă în nădejdea bunei lor stări, pe alţii îi azvîrle în groaza pieirii. Cîndva, mărturisesc că am socotit prea mare această laudă care întrece faptele celor din vremea noastră, ca şi cînd ar fi depăşit adevărul. Dar, pentru ca să nu rămîn prea multă vreme atîrnat în cumpăna îndoielii, după cum regina ţării dinspre miazăzi

"• Conservat fragmentar în manuscrise din sec, XV şi integral în manuscrise din sec. XVI, textul latin a fost publicat integral în 1700, la Veneţia, în *La Galleria di Minerva.* (Acest periodic a fost consultat şi de Stolnicul Constantin Cantacuzino, figurînd în biblioteca lui.) Autenticititatea scrisorii a fost curînd pusa sub seninul îndoielii, ea fiind susţinută de Moore şi Toynbee, în special pe considerentul că a fost cunoscută primilor comentatori danteşti (Guido Da Pisa, Jacopo della Lâna, care au scris în 1324—1326). Exegeţii contemporani se situează pe poziţii diferite. Printre cei care resping categoric atribuirea scrisoriilui Dante pot fi menţionaţi Paul Renucci *(Dante,* 1958, p. 109: «scrisoarea aceasta... este opera unui falsificator abil; partea cea mai interesantă — teoria celor patru sensuri ale "scripturilor" pare o adaptare stîngace a paragrafului II, l din *Conuiuio* »), Friedrich Schneider *(Der Brief an Can Grande* [Scrisoarea către Can Grande] în *Deutsches Dante-Jahrbuch* (Anuarul german Dante), voi. 34/35, care remarcă, printre altele, că dedicaţia e scrisă la persoana întîi, iar comentariul la persoana a treia), Colin Hardie (*The Epistle to Can Grande again* [Din nou despre Scrisoarea către Can Grande], *ibid.,* vol. 38, care crede că scrisoarea a putut fi compusă între anii 1324—1327 de cineva care a vrut să apere *Divina Comedie* de atacuri, şi a fost atribuită lui Dante în jurul anului 1390, în urma unor modificări operate în text), M. Porena, Siro A. Chimenz, E. Auerbach *(Mimesis,* unde expunerea «didactică « e considerată a nu fi de demnitatea marelui Poet). Epistola e parţial acceptată ca autentică de Bruno Nardi (în *L'Alighieri,* 1960), care atribuie Poetului începutul, pînă la sf. par. 4 — pînă la «Astfel că, încheind

s-a dus la Ierusalim, după cum Pallas s-a dus în Helicon [147], aşa şi eu m-am dus la Verona, ca să mă-ncredinţez cu ochii mei de cele auzite. Şi acolo am văzut măreţia Voastră, am văzut binefacerile Voastre şi chiar m-am bucurat de ele. Şi aşa cum înainte bănuiam că vorbele întrec într-o măsură faptele, tot aşa mai apoi mi-am dat seama că faptele sînt cele care întrec vorbele. Aşa s-a întîmplat că, doar din auzite, sufletul meu era dinainte înclinat la oarecare bunăvoinţă, iar de la întîia vedere vă sînt cu totul credincios şi prieten.

[2]. Şi nu socotesc că, luîndu-mi numele de prieten, cad, cum poate unii ar putea să spună, în vina trufiei, de vreme ce sfînta legătură a prieteniei uneşte şi pe cei de rang deosebit, nu numai pe aceia de acelaşi rang. într-adevăr, dacă cineva doreşte să cerceteze prieteniile plăcute şi folositoare, i se va arăta limpede că cel mai adesea oamenii suspuşi se leagă de mai-micii lor. Şi dacă ne îndreptăm ochii spre adevărata şi curata prietenie, oare nu se va dovedi că cel mai adesea prietenii celor mai vestiţi şi mai mari dintre oamenii de frunte au fost oameni cu soarta smerită, dar cu cinstea slăvită? Şi de ce nu, cînd nici măcar prietenia dintre Dumnezeu şi om nu este cu nimic împiedicată de covîrşitoarea depărtare? Iar dacă ce se spune aici pare cuiva nevrednic, să asculte pe Sfîntul Duh, care spune că a făcut pe cîţiva oameni să se împărtăşească din prietenia lui.

formula de începere a scrisorii… » —, punind restul pe seama unui comentator anonim, contopirea efectuîndu-se tîrziu (la textul lui Dante adăugîndu-se o « *mala coda t).* Epistola e considerată integral autentică de Francesco Mazzoni *(Per l'Epistola ă Cangrande* [Pentru Scrisoarea către Cangrande], 1959), care, flxînd data compunerii ei în 1316, răspunde argumentării lui Schneider, explicînd şi funcţia ei — de a dedica *Paradisul,* şi nu de a-1 explica; Mărio Apollonio *(Dante,* 1958) o consideră autentică, adăugind, justificat, că ea reprezintă prima etapă a destinului operei şi nu e legată de istoricul compunerii *Comediei,* încheiată la acea dată. Cangrande a devenit vicar imperial în perioada campaniei italiene a lui Henric VII de Luxemburg şi stăpîn al Veronei, în (1312, după moartea fratelui său Alboino. Biruitor în luptele cu padovanii, învingător la Vicenza în 1314 şi 1317, a devenit comandant al ligii ghibeline în 1318. Obţinînd Mantova de la împărat, ocupînd Padovaînl328şivizînd cucerirea Milanului, Cangrande s-a impus ca unul dintre cei mai puternici seniori, îndrăzneţ, hotărît, el a polarizat speranţele multor italieni bine intenţionaţi, printre care şi Dante; nu se acceptă, însă, teza că Poetul s-ar fi referit la el, cînd a prevestit apariţia « copoiului > şi a lui «dux ». Ospitalier şi protector al oamenilor de artă şi litere, 1-a găzduit pe Dante (între anii 1316-1318 şi în 1320) care 1-a elogiat în Par. XVII, 76 şi urm. Moartea lui prematură, în 1329, 1-a împiedicat să organizeze vastul teritoriu cucerit şi să continue acţiunea de care Dante legase noi speranţe. Epistola a fost redactată în perioada în care Poetul, încheindu-şi opera, a dorit să o dedice celui care îi acordase cea mai multă înţelegere şi cele mai bune condiţii pentru crearea *Comediei*; ea este legată de destinul poemului, şi nu de evenimente, iluminînd rolul artistic al unei vieţi integrate deplin într-o epocă de mari frămîntări social-politice.

[147] Regina din Saba a venit la Ierusalim, auzind de înţelepciunea lui Solomon (/ *Regi* X), iar zeiţa înţelepciunii, Athena sau Pallas, a vizitat muntele muzelor, Helicon.

Căci în cartea *înţelepciunii* se citeşte despre înţelepciune « că este pentru oameni un tezaur nemărginit, iar cei care s-au folosit de el sînt părtaşi prieteniei lui Dumnezeu »[148]. Numai că neştiinţa celor de rînd judecă fără chibzuinţă. Şi după cum ei cred că soarele e mare de-un picior, lucruri ca acesta cred şi despre purtările oamenilor, şi într-o privinţă, şi în cealaltă înşelaţi de deşartă lor credulitate. Noi însă, cărora ne-a fost dat să înţelegem ce este mai bun în noi, nu se cade să călcăm pe urmele turmelor, dimpotrivă, avem datoria să ne opunem greşelilor lor. Pentru că cei ce cîrmuiesc cu intelect şi raţiune, dăruiţi cu un fel de libertate dumnezeiască, nu sînt legaţi de nici o deprindere [149]. Nu este de mirare că nu ei sînt cei cîrmuiţi de legi, ci mai degrabă legile sînt cîrmuite de ei. Este deci limpede că ceea ce am spus mai sus, şi anume că eu vă sînt foarte credincios şi prieten, nu este întru nimic trufaş.

[3]. Aşadar, prietenia Voastră fiindu-mi, ca un foarte scump tezaur, mai dragă decît orice, doresc să o păstrez cu sîrguincioasă prevedere şi neşovăielnică grijă. Prin urmare, cum în dogmele moralei se învaţă că prietenia este adusă la aceeaşi măsură şi mîntuită de existenţa a ceva analog [150], eu am sfînta datorie, pentru a răspunde binefacerilor dobîndite, să urmez, mai mult decît o dată, analogia. Şi de aceea am cercetat adesea îndelung neînsemnatele lucruri pe care Vi le-aş fi putut dărui, am pus pe unele de o parte, iar pe cele puse de o parte le-am mai luat o dată la rînd, căutînd ce ar fi mai vrednic de Voi şi mai plăcut Vouă. Şi n-am găsit ceva mai potrivit cu înălţimea Voastră decît acel sublim poem al *Comediei* împodobită cu titlul *Paradisul.* Şi, însoţit de această scrisoare ca de o adevărată dedicaţie, poemul acesta vi-l închin, vi-l dăruiesc şi vi-l înfăţişez Vouă.

[4]. Simţămintele mele aprinse mă împiedică însă să trec sub tăcere faptul că în această dăruire s-ar putea părea că se dă mai multă cinstire şi laudă darului decît stăpînului; dar dimpotrivă, prin însăşi dedicaţia lui se va arăta celor destul de atenţi că am dat glas unei prevestiri despre creşterea faimei numelui Vostru. Ceea ce am şi vrut să fac. Dar însetata rîvnă de a-mi arăta recunoştinţa faţă de Voi, nesocotind pizma, se depărtează de începutul acesta şi se grăbeşte mai departe, către ţelul hotărît. Astfel că, încheind formula de începere a scrisorii, pornesc să spun pe scurt, drept introducere la opera Vouă închinată, ceva care să fie spre folosul cititorului.

[148] *înţelepciunea lui Solomon* VII, 14.

[149] Libertatea umană e amplu discutată în Par. IV, 64—142, unde Poetul subliniază capacitatea umană de a rezista constrmgerii şi elogiază fermitatea voinţei omeneşti.

[150] Aluzie la Aristotel, *Etica nicomahică,* IX, 1; citatul e utilizat şi în *Convivio* III, *1.*

[5]. După cum spune Filozoful în a doua carte a *Metafizicii*[151], « un lucru se află faţă de esenţă în raportul în care se află faţă de adevăr ». înţelesul este că adevărul unui lucru care stă în adevăr ca în propriul său subiect este asemănarea desăvîrşită a lucrului cu esenţa sa. Dintre lucrurile existente unele sînt astfel încît îşi au fiinţa numai prin sine însuşi; altele sînt aşa încît îşi au fiinţa depinzînd de altul, datorită unei anumite legături cum este a fi şi în acelaşi timp a depinde de altul ca legat de el, ca cele relative, de pildă tatăl şi fiul, stăpînul şi sclavul, îndoitul şi jumătatea, întregul şi partea, şi altele de acelaşi fel, întrucît aşa sînt. Deoarece fiinţa unora ca aceasta depinde de altul, urmează că adevărul lor depinde de altceva: dacă nu se cunoaşte jumătatea, îndoitul nu va fi niciodată cunoscut; şi aşa despre toate celelalte.

[6]. Aşadar, cei care vor să facă o introducere la o parte a unei opere oarecare, trebuie să facă întrucîtva cunoscut întregul al cărei parte este. De aceea şi eu, vrînd să fac, în chip de introducere, o expunere asupra mai sus-numitei părţi a întregului *Comediei,* am socotit că trebuie să spun la început ceva despre întreaga operă, pentru ca pătrunderea în parte să fie mai uşoară şi mai deplină.

Şase sînt lucrurile care trebuie cercetate la începutul oricărei opere doctrinale şi anume subiectul, agentul, forma, scopul, titlul cărţii şi genul filozofic, între acestea sînt trei în privinţa cărora partea aceasta pe care m-am gîndit să Vi-o dedic se deosebeşte de întreg, şi anume subiectul, forma şi titlul[162]. în privinţa celorlalte, după cît se arată celui care o cercetează, nu se deosebeşte, şi de aceea, cînd vorbim despre întreg, acestea trei trebuie cercetate deosebit. Făcînd aceasta, va fi de ajuns pentru introducerea în parte. Apoi vom cerceta pe celelalte trei, nu numai cu privire la întreg, ci şi cu privire la partea pe care Vi-o dedic.

[7]. Pentru limpedea înţelegere a celor care sînt de spus, trebuie ştiut că înţelesul acestei opere nu este simplu ci, dimpotrivă, poate fi numit *polysemos,* adică cu mai multe înţelesuri, într-adevăr cel dintîi înţeles este cel care se dobîndeşte prin literă, celălalt este cel care se dobîndeşte prin cele lăsate să se înţeleagă prin literă. Şi primul se numeşte literal, iar al doilea alegoric sau moral sau anagogic [153]. Acest fel de tratare se poate vedea, ca să fie mai limpede, în aceste versete: «Cînd Israel a

[151] Aristotel, *Metafizica* II, 1.

m y. par j; ţ 36, unde poetul sugerează că a abordat un domeniu poetic încă neexplorat, deosebit de cel parcurs în primele două cântice. [1M] Cf. *Convivio* II, 1.

plecat din Egipt şi casa lui Iacob de la un neam păgîn, Iudeea a ajuns să fie locul lui sfînt, iar Israel, stăpînirea lui»[154]. într-adevăr, dacă avem în vedere doar litera, ni se arată ieşirea fiilor lui Israel din Egipt, în vremea lui Moise; dacă alegoria, ni se arată mîntuirea noastră săvîrşită prin mijlocirea lui Cristos; dacă înţelesul moral, ni se arată trecerea sufletului de la jalea şi suferinţa păcatului la starea de har; dacă pe cel anagogic, ni se arată ieşirea sufletului sfînt din robia stricăciunii de aici către libertatea slavei veşnice. Şi deşi aceste înţelesuri mistice au nume felurite, toate îndeobşte pot fi numite alegorice, deoarece sînt deosebite de cel literal sau istoric. Căci alegoria este numită aşa de la *alleon* din limba greacă, ceea ce în latină înseamnă *altul* sau *deosebit.*

[8]. După ce s-au văzut acestea, e limpede că îndoit trebuie să fie şi subiectul în jurul căruia se desfăşoară cele două înţelesuri. Şi de aceea subiectul acestei opere trebuie cercetat după cum e înţeles în litera sa, apoi subiectul după cum este gîndit în chip alegoric. Subiectul întregii opere, înţeles numai literal, este starea sufletelor după moarte, privită în general, într-adevăr despre această stare şi în jurul ei se desfăşoară mersul întregii opere. Dacă însă opera este înţeleasă alegoric, subiectul ei este omul, care, după cum, pe temeiul liberului arbitru a săvîrşit binele sau răul, este supus la dreptatea răsplăţii sau a pedepsei.

[9], La rîndul ei, forma este îndoită, forma tratatului şi forma tratării. Forma tratării este întreită, potrivit cu o întreită împărţire. Prima împărţire este cea prin care întreaga operă se împarte în trei cântice. A doua, prin care fiecare cantică se împarte în cînturi. A treia, prin care fiecare cînt se împarte în ritmuri. Forma felului de tratare este poetică, fictivă, descriptivă, digresivă, transumptivă şi, pe lîngă acestea, definitivă, divizivă, probativă, improbativă şi exemplificaţi vă.

[10]. Titlul cărţii este « începe *Comedia* lui Dante Alighieri, florentin prin naştere, nu prin purtări». Pentru înţelegerea lui trebuie ştiut că vorba comedie vine de la *comos,* sat, şi *oda,* adică cîntec, de unde *comedia,* cum ar veni: cîntec sătesc. Şi comedia este un anumit fel de povestire poetică, deosebit de toate celelalte. Prin cuprins se deosebeşte de tragedie prin aceea că tragedia este la început uimitoare şi liniştită, la sfîrşit sau ieşire este plină de duhoare şi groaznică; şi de aceea e numită de la *tragos,* adică ţap, şi *oda,* cum ar veni: cîntec de ţap, adică cu miros greu ca al ţapului, cum se arată de Seneca în tragediile sale. Comedia în schimb

[181] ***Psalmi* CXIII, 1.**

începe cu ceva aspru, dar cuprinsul ei se încheie în chip fericit, cum se arată de lerenţiu în comediile sale. De aici obiceiul unor autori de scrisori de a spune, în urările lor, în loc de urare «început tragic şi sfîrşit comic». De asemenea se deosebesc în stil: înălţător şi sublim al tragediei, iar al comediei scăzut şi umil, cum hotărăşte Horaţiu în *Poetica* lui, unde îngăduie autorilor de comedii să vorbească uneori ca autorii de tragedii şi dimpotrivă:

> *Interdum tamen et vocem comedia lollit,*
> *iralusque Chremes lumido delitigat ore; el*
> *Iragicus plerunque dolet sermone pedestri*
> *Telephus el Peleus,* etc. [155].

Şi prin aceasta se vede limpede de ce opera de faţă se numeşte comedie, într-adevăr, dacă ne uităm la cuprins, la început este groaznică şi plină de duhoare, pentru că e *Infernul;* la sfîrşit fericită, atrăgătoare şi plăcută, pentru că e *Paradisul.* Iar stilul este scăzut si umil, deoarece este în limba vulgară, în care vorbesc şi femeile. Şi astfel se vede limpede de ce se numeşte comedie. Sînt şi alte feluri de povestire poetică, şi anume cîntecul bucolic, elegia şi sentinţa votivă, cum bine se poate vedea chiar în *Poetica* lui Horaţiu. Dar despre acestea nu este acuma nimica de spus.

[11]. De aici încolo se poate lesne înţelege cum trebuie definit subiectul părţii pe care Vi-o dedic. Căci dacă subiectul întregii opere luată în înţeles literal este acesta, starea sufletelor după moarte, considerată nu în special, ci în general, atunci este limpede că în această parte subiectul este tot starea aceasta, dar considerată în special şi anume starea după moarte a sufletelor fericite. Şi dacă subiectul întregii opere luată în sens alegoric este omul supus la dreptatea răsplăţii sau a pedepsei întrucît, în temeiul liberului arbitru, a săvîrşit binele sau răul, atunci este limpede că în această parte subiectul se restrînge şi este omul supus la dreptatea răsplăţii întrucît a săvîrşit binele.

[12]. Şi tot aşa apare limpede forma părţii prin forma dată întregului. Căci dacă forma tratatului în ansamblu este întreită, în această parte este numai îndoită şi anume împărţirea în cînturi şi în ritmuri. Nu i se poate da ca formă proprie prima împărţire, deoarece aceasta este o parte a primei împărţiri.

[156] Horaţiu, Ars *poetica* 93—96: «Totuşi şi comedia-şi înalţă uneori glasul, / plin de mînie, şi Chremes se ceartă cu vorbe umflate / şi-n tragedie se vaită cu vorbe de rînd nu o dată / Telephus şi Peleu etc.».

[13]. Şi titlul cărţii apare limpede. Căci dacă titlul întregii cărţi este: <(începe *Comedia* » etc. ca mai sus; iar titlul acestei părţi este: « începe al treilea poem al *Comediei* lui Dante, care se numeşte *Paradisul*».

[14]. După ce am cercetat aceste trei aspecte în privinţa cărora partea se deosebeşte de tot, trebuie să vedem pe celelalte trei, în privinţa cărora nu este nici o deosebire faţă de întreg. Agentul întregului si totodată al părţii este cel care s-a spus şi se vede că se aplică întregului.

[15]. Scopul întregului şi cel al părţii poate fi si multiplu, şi anume apropiat şi depărtat. Dar, lăsînd la o parte subtilităţile de analiză, trebuie spus pe scurt că scopul atît al întregului, cît şi al părţii este să îndepărteze pe cei vii, în viaţa aceasta, din starea de suferinţă şi să-i călăuzească la starea de fericire [156].

[16]. Genul filozofic folosit aici şi în întreg, şi în parte este morala sau etica. Căci atît întregul, cît şi partea au fost create nu în vederea speculaţiei, ci în vederea acţiunii. Iar dacă în vreun loc sau pasaj se tratează în forma speculativă, nu este făcut de dragul speculaţiei, ci de acela al acţiunii. Pentru că, după cum spune Filozoful în cartea a doua a *Metafizicii: «* Şi oamenii de acţiune speculează uneori, pentru ceva anume şi un prilej anume ».

[17]. Acestea fiind spuse, trebuie să trec, imediat după cîteva cuvinte introductive, la arătarea literei. Cu privire la ea, trebuie să se ştie din capul locului că această arătare altceva nu este decît manifestarea formei operei. Această a treia parte sau acest al treilea poem care se numeşte *Paradisul* se împarte în două părţi principale, şi anume în prolog şi în partea executivă. Partea a doua începe unde se spune: «Răsare muritorilor din felurite guri » [167].

[18]. Despre partea întîi trebuie să se ştie că, deşi după judecata obişnuită poate fi numită exordiu, propriu vorbind nu trebuie numită altfel decît prolog. Acest lucru îl vedem arătat de Filozof în cartea a treia a *Retoricii,* unde spune că «proemiul este în compunerea retorică ceea ce este prologul în poezie si preludiul în muzică. » Şi mai trebuie spus din capul locului că această introducere, care poate fi numită în chip obişnuit exordiu se face într-un fel de către poeţi, în alt fel de către oratori, în-

[111] Clară definire a ţelului pe care şi 1-a propus Marele florentin, care a arătat mai sus că subiectul capodoperei sale este omul. într-un sens asemănător, comentatorul dantesc P.Renucci afirmă că Dante, personajul din *Comedie,* reprezintă « umanitatea în pericol».

"' *Par. I,* 37.

tr-adevăr, oratorii obișnuiau să dea de la început o idee despre ce aveau de spus, pentru a cîștiga sufletele ascultătorilor. Poeții nu fac însă doar atît, ci, pe deasupra, după aceasta, înalță o invocație. Și așa se și cuvine să facă, căci au mare nevoie de invocație, de vreme ce trebuie cerut de la puterile din înalt ceva deosebit de măsura omenească obișnuită, un dar aproape dumnezeiesc. De aceea prologul de care vorbesc acuma are două părți: în prima se arată dinainte ce urmează să fie spus, într-a doua este invocat Apolo. Iar partea a doua începe unde se spune: « O, bunule Apolo, la ultima-mi strădanie » etc. [158].

[19]. în privința primei părți, trebuie avut în vedere că, pentru a face un exordiu bun, se cer trei lucruri, cum spune lullius în *Nova Rhetorica,* [159] și anume să-ți faci auditorul binevoitor, atent și supus și acest lucru mai ales în cazul subiectelor care fac parte din genul uimitor, cum spune Tullius însuși. Și, deoarece cuprinsul tratatului de față este uimitor, de aceea, la începutul exordiului sau prologului, autorul înțelege să le reducă pe acestea trei la uimitor. Căci spune că va spune ceea ce a putut să rețină din cîte a văzut în întîiul cer. în aceste vorbe sînt cuprinse toate cele trei lucruri de mai sus. într-adevăr, bunăvoința se dobîndeste prin aceea că lucrurile spuse sînt folositoare; atenția, prin aceea că sînt uimitoare ; supunerea, prin aceea că sînt cu putință. La folos se gîndește cînd zice că va vorbi de acele lucruri care atrag cel mai mult dorințele omenești, și anume de bucuriile Paradisului. Uimirea o are în vedere cînd făgăduiește că va spune lucruri atît de grele, atît de înalte, și anume stările împărăției cerești. Putința o arată cînd spune că va descrie ceea ce a putut să rețină în minte; căci, dacă a putut el, și alții au să poată. Toate acestea sînt avute în vedere în cuvintele acelea unde spune că a fost în întîiul cer și că vrea să spună despre împărăția cerească tot ce a putut reține, ca într-un tezaur, în mintea sa. Și acum, după ce s-a văzut că întîia parte a prologului este bună și întreagă, se poate trece la literă.

[20]. Spune autorul că «slava Izvorului mișcării întîiului mișcător», care este Dumnezeu, « strălucește în toate părțile lumii», dar în așa fel că «într-o parte mai mult și într-alta mai puțin » [160]. Iar că strălucește pretutindeni, arată și judecata, și autoritatea. Judecata, astfel: Tot ceea ce este are ființă fie de la sine însuși, fie de la altceva. Dar nu încape îndoială că a spune că are ființă de la sine însuși nu i se cuvine decît unuia singur,

[158] *Par. I,* 13.

[159] *De inventiona rhetorica* a lui Cicero, operă utilizată și în *Monarchia* II, 5.

[160] *Par. l,* 1-3.

şi anume celui dinţii sau principiului, care este Dumnezeu, deoarece a avea fiinţă nu înseamnă în chip necesar a avea fiinţă prin sine însuşi, iar a spune că are fiinţă în mod necesar prin sine însuşi, nu se potriveşte decît unuia singur, şi anume celui dinţii sau principiului, care este cauza tuturor; aşadar toate cîte sînt, în afara de o singură realitate, au fiinţa de la altceva. Dacă aşadar se are în vedere nu un lucru oarecare, ci cel mai de pe urmă lucru din lume, este limpede că acest lucru are fiinţă de la altceva. Iar acel altceva de la care o are, o are fie de la sine însuşi, fie de la altceva. Dacă de la sine însuşi, atunci este cel dintîi; dacă de la altceva, şi acel lucru, de asemeni, are fiinţă fie de la sine însuşi, fie de la altceva. Şi aşa s-ar merge la nesfîrşit în şirul cauzelor active, cum se dovedeşte în cartea a doua a *Metafizicii.* Şi aşa va trebui să se ajungă la cel dintîi, care este Dumnezeu. Şi aşa, mijlocit sau nemijlocit, tot ceea ce este are fiinţă de la Acela. Deoarece, cu ceea ce primeşte de la întîia cauză, a doua cauză lucrează asupra cauzatului în chipul a ceva care primeşte şi răsfrînge o rază, din care pricină cauza dintîi este cu precădere cauză. Iar acest lucru este spus în cartea *De causis* [lsl], şi anume că « Orice cauză primă lucrează asupra cauzatului mai mult decît orice cauză secundă ». Dar atîta despre existenţă.

[21]. Cît despre esenţă, fac dovada astfel: Orice esenţă, în afară de prima, este cauzată. Altfel, ar fi mai multe esenţe care ar exista prin ele însele, ceea ce e cu neputinţă, deoarece cauzatul este cauzat fie de natură, fie de intelect. Iar ceea ce este cauzat de natură este prin urmare cauzat de intelect, deoarece natura este opera inteligenţei. Aşadar tot ce este cauzat, este cauzat, mijlocit sau nemijlocit, de un anume intelect. Şi acum, fiindcă posibilitatea urmează acea esenţă a cărei posibilitate este, dacă esenţa este intelectivă, puterea este în întregime intelectivă şi acelei singure esenţe, care o cauzează. Şi astfel, după cum mai înainte trebuia să se ajungă la întîia cauză a existenţei înseşi, tot aşa acuma, la întîia cauză a esenţei şi a puterii. De aceea se înţelege limpede că orice esenţă şi putere se trage din cea dintîi şi că inteligenţele inferioare primesc razele ca de la un izvor de raze şi trimit razele inteligenţei superioare spre ceea ce le este inferior, în felul oglinzilor. Ceea ce pare să aibă în vedere destul de

[111] *Despre cauze* II, l, 5, operă atribuită lui Aristotel, dar, in realitate, un compendiu arab, datorat probabil lui Alfarabi, tradus în latină de Gherardo di Cremona la sfîrşitulsec. XII. Studiată şi comentată de Toma d'Aquino, Albertus Magnus, Bertold de Mosburch, Egidio Colonna, opera a răspîndit în lumea scolastică gîndirea neoplatonică; l-a influenţat în acest sens pe Meister Eckhart. Dante o utilizează şi în Monarchic I, II şi *Corwiuio* III, IV.

deslușit Dionisie vorbind despre ierarhia cerească. [162] Și de aceea în cartea *De causis* se spune că « orice inteligență este plină cu forme ». [163] E limpede așadar în ce fel judecata arată că lumina dumnezeiască, adică bunătatea, înțelepciunea și virtutea dumnezeiască, strălucesc pretutindeni.

[22]. Același lucru îl dovedește, cu și mai multă știință, autoritatea. Căci Sfîntul Duh spune prin Ieremia: « Oare nu umplu eu cerul și pămîntul ? »[184] și în *Psalmi:* « Unde mă voi îndepărta de duhul tău? Și unde voi fugi de fața ta? Dacă voi urca în cer, tu ești acolo. Dacă voi coborî în iad, ești acolo. Dacă-mi voi pune aripile etc. [165]. Și *înțelepciunea* spune că « Duhul Domnului a umplut întinderea pămîntului»[166]. Iar *Ecleziastul,* cap. XLII: « Lucrarea lui este plină de gloria Domnului» [167]. Pentru acest lucru stau mărturie și scrierile paginilor, căci Lucan, într-al nouălea cînt, spune « Iupiter este oriunde privești, oriunde te duci[168].»

[23]. Așadar bine este spus, cînd spune că raza dumnezeiască sau slava dumnezeiască «pătrunde și strălucește în întreaga lume»[169]: pătrunde în privința esenței, strălucește în privința existenței. Cît despre ce adaugă cu privire la mai mult și mai puțin, are dreptate în chip vădit, deoarece într-un lucru vedem că o anume calitate se găsește pe o treaptă mai înaltă, iar alta, pe o treaptă mai joasă. Cum bine se vede cînd este vorba de cer și de elemente, dintre care cerul e incoruptibli, iar elementele, coruptibile.

[24]. Și după ce a început cu acest adevăr, urmează mai departe, vorbind despre Paradis. Și spune că a ajuns în acel cer care primește cea mai îmbelșugată slavă, sau lumină a lui Dumnezeu. De aceea trebuie știut că cerul acela este cerul suprem, care cuprinde toate corpurile și nu este cuprins de nici unul, înlăuntrnl căruia se mișcă toate corpurile (el însuși stăruind în veșnică nemișcare) si care nu primește putere de la nici o substanță corporală. Și este nramit empireu, ceea ce înseamnă același lucru cu cer cuprins de flăcări sau de foc, nu pentru că s-ar găsi în el flăcări

'" Dionisie Areopagitul, *De coelesti hieramhia* (în traducerea latină folosită de Dante, care a prețuit în mod deosebit această scriere majoră in patristica greacă, menționînd-o și în *Par.* X, 115 — 117).

'" V. n. 161.

"» *Ieremia* XXIII, 24.

"> *Psalmi* CXXXVIII, 7-9.

laG *înțelepciunea lui Solomon* I, 7.

167 *înțelepciunea lui Isus Sirah* XLII, 21.

"" *Pharsalia* IX, 580.

"' *Par. l, 2.* Dante vorbește despre el la **persoana a treia.**

sau vreun foc material, ci unul spiritual, care este dragostea sfîntă sau caritatea.

[25]. Iar faptul că [întîiul cer J primeşte cel mai mult din lumina iumnezeiască poate fi dovedit prin două lucruri, întîi, prin aceea că el e cuprinde pe toate si nu este cuprins de nimic [17o]; al doilea, prin veşnica ui nemişcare sau pace. întîiul lucru se dovedeşte astfel: din punctul le vedere al spaţiului, cuprinzătorul se găseşte faţa de cuprins în aceeaşi egătură ca dătătorul de formă faţă de ceea ce poate primi formă, cum i vein spus în a patra carte a *Fizicii*[171]. Dar în aşezarea firească a întregului inivers, întîiul cer le cuprinde pe toate. Aşadar se găseşte faţă de toate a dătător de formă faţă de ceea ce poate primi formă, ceea ce înseamnă ă se găseşte faţă de toate în chip de cauză. Şi cum orice putere cauzatoare ste o rază din întîia cauză, care este Dumnezeu, este limpede că acel er care are în cea mai mare măsură putere de cauză, primeşte cea mai uultă lumină dumnezeiască.

"« *Ct. Conviuio* II, 4.
[171] Fizica Aristotel, IV, 35.

[26]. Al doilea lucru se dovedeşte astfel: Tot ceea ce se mişcă, se mişcă datorită unui lucru pe care nu-l are şi care este ţelul mişcării sale. Astfel, cerul lunii se mişcă datorită unei părţi din sine care nu are poziţia către care se mişcă. Şi cum oricare parte din el nu poate fi în orice loc — lucru cu neputinţă — se mişcă spre altul, urmînd de aici că se mişcă necontenit şi nu e niciodată liniştit şi aceasta este năzuinţa lui[172]. Şi ceea ce spun despre cerul lunii trebuie înţeles ca adevărat despre fiecare cer în afară de întîiul. într-adevăr, tot ceea ce mişcă suferă de o anume lipsă şi nu are întreaga sa existenţă în acelaşi timp. Iar acel cer care nu este mişcat de nimic are în sine şi în orice parte a lui tot ceea ce este cu putinţă, în chip desăvîrşit, astfel că nu are nevoie de mişcare pentru desăvîrşirea lui [m]. Şi cum orice desăvîrşire este o rază a Celui dintîi, care este pe treapta cea mai înaltă a desăvîrşirii, reiese limpede că întîiul cer primeşte cel mai mult din lumina celui dintîi, care este Dumnezeu. Totuşi această argumentaţie pare să ducă la nimicirea celei dinaintea ei, astfel că, luată în general şi potrivit formei de argumentare, nu este doveditoare. Dar dacă avem în vedere materia ei, este bine doveditoare, deoarece se referă la ceva veşnic, în care lipsa ar putea deveni veşnică. Astfel că, dacă Dumnezeu nu şi-a dat sieşi mişcarea, urmează că nu şi-a dat. sieşi materie lipsită de ceva. Şi prin această presupunere argumentul rămîne bun în virtutea materiei sale. Este un mod de argumentare asemănător cu acela de a spune: dacă este om, este în stare să rîdă [m]. Căci în toate afirmaţiile convertibile, datorită materiei lor, este valabil acelaşi fel de a judeca. Astfel urmează că atunci cînd autorul spune: «în acel cer care primeşte de la Dumnezeu cea mai multă lumină », înţelege să vorbească despre Paradis sau cerul empireu.

[27]. Potrivit judecăţilor de mai sus spune Filozoul în *De Coelo* [175], cartea întîi, că un cer «este făcut dintr-o materie cu atît mai nobilă decît a acestora inferioare, cu cît este mai îndepărtat de cele de aici» s-ar mai putea adăuga la aceasta şi ce spune Apostolul despre Cristos efesienilor: « Cel care se înalţă deasupra tuturor cerurilor, ca să le umple pe toate»[176].

[m]- Cf. *Convivii! II,* 3. şi urm.

[J] Cf. *Conviuio* II, 15.

[1] A argumenta prin relevarea trăsăturii specifice. Dante a afirmat că rîsul e propriu speciei umane în *Vita nuova* 25 şi în *De vulgari eloquentia* II, l, întemeindu-se pe Aristotel, *De partibus animalium* III, 10. Celebra afirmaţie a lui Rabelais, « rîsul e propriu omului », are, aşadar, precedente ilustre.

[1] Aristotel, *Despre cer* I, 2, 16.

[•] *Efeseni* IV, 10.

Acesta este cerul desfătărilor Domnului. Despre aceste desfătări se spune prin gura lui Ezechiel, împotriva lui Lucifer: «Tu, pecete a asemănării, plin de înţelepciune şi împodobit cu desăvîrşită frumuseţe, tu ai trăit în desfătările paradisului lui Dumnezeu »[177].

[28]. Şi după ce a spus în povestirea sa ce a fost în acea parte a Paradisului, urmează spunînd că a văzut şi lucruri pe care cel care coboară de acolo nu le poate da în vileag. Şi chiar arată pentru ce, atunci cînd spune că «intelectul atîta se adînceşte » în «propria lui dorinţă », care este Dumnezeu, «încît amintirea nu poate să-l urmeze»[178]. Pentru a înţelege vorbele acestea, trebuie să se ştie că, în această viaţă, intelectul omenesc, datorită connaturării şi afinităţii pe care o are cu substanţa intelectuală separată, cînd se înalţă, se înalţă atît de sus, încît, după înapoierea lui, amintirea nu este întreagă, pentru că intelectul a întrecut măsura omenească. Acest lucru ni se dă de înţeles prin gura Apostolului, în scrisoarea către corinteni, unde spune « Ştiu un om care (fie în trupul său, fie în afara trupului, nu ştiu, Dumnezeu ştie) a fost răpit pînă în al treilea cer şi a auzit cuvinte tainice, pe care nu-i este dat omului să le rostească » [179]. Iată că, după ce urcînd, a trecut dincolo de puterile minţii omeneşti, intelectul nu-şi mai amintea ce se petrecuse în afara lui. Tocmai aceasta ni se dă nouă de înţeles în Matei, unde cei trei ucenici au căzut cu faţa la pămînt, fără ca după aceea să spună ceva, ca şi cînd ar fi uitat [180]. Iar în Ezechiel stă scris: «Am văzut si am căzut cu faţa la pămînt»[181]. Şi dacă acestea nu sînt de ajuns cîrtitorilor, citească pe Riccardo da Sân Vittore, în cartea *Despre contemplaţie* [182]; citească pe Bernardo, în cartea *Despre meditaţie*[183]; citească pe Augustin, în cartea *Despre mărimea sufletului*[184] şi n-or să mai cîrtească. Dacă însă, din vina autorului, ar mai lătra împotriva întocmirii unei asemenea înălţări, citească pe Daniel, unde vor găsi că şi Nabucodonosor a văzut, din voia divină, anumite lucruri împotriva păcătoşilor şi că le-a dat uitării[185]. Căci « Cel care face

[177] *Ezechiel* XXVIII, 12 — 13.
[178] *Par.* I, 5-9.
[179] // *Corinteni* XII, 3-4.
[180] *Matei* XVII, 6.
[181] *Ezechiel* II, 1.
[182] *De conlemplatione* IV, 2. Operă a misticului scoţian Richard din mănăstirea de lingă Paris, St. Victor, mort în 1173; menţionat în prima cunună de înţelepţi, în Par. X, 131.
[183] *De meditatione* V, operă a abatelui Bernard de Clairvaux, mort în 1153 (v. far. XXXI, 102).
[184] *De quantitate animae* LXXVI.
[185] *Daniel* II, 3.

ca soarele său să răsară deasupra bunilor şi a răilor şi plouă deasupra drepţilor şi nedrepţilor » [186], îşi arată câteodată slava chiar celor care trăiesc în păcat, uneori cu îndurare, ca să-i aducă pe drumul cel bun, alteori cu asprime, ca să-i pedepsească, mai mult sau mai puţin, după cum vrea El.

[29]. Aşadar, a văzut, după cum spune, lucruri « pe care, întorcîndu-se, nu ştie şi nu poate să le-nfăţişeze». Trebuie luat în seamă cu grijă că spune « nu ştie şi nu poate»[187]. Nu ştie, pentru că a uitat, nu poate, pentru că, dacă şi-ar aminti şi ar avea conţinutul în minte, nu i-ar ajunge totuşi cuvintele. Căci multe vedem cu intelectul pentru care semnele glasului lipsesc. Este ceea ce Platon [188] lasă să se înţeleagă îndeajuns de limpede în cărţile sale prin faptul că întrebuinţează metafore, căci a văzut cu lumina intelectului multe lucruri pe care n-a putut să le exprime prin cuvintele luate în sensul lor propriu.

[30]. După aceea spune că va înfăţişa ce a putut să ţină minte din împărăţia cerească. Şi spune că aceasta este materia operei sale. Cum sînt şi cîte sînt cele văzute se va arăta în partea executivă.

[31]. Apoi, cînd spune: «Mărite-Apolo» etc., îşi face invocaţia. Această parte se împarte în două părţi: în prima, invocînd, cere; în a doua • caută să-l înduplece pe Apolo să-i asculte cererea, făgăduindu-i o răsplată. Şi începe partea a doua unde spune: « O, virtute divină »[189]. Prima parte se împarte în două părţi, în prima, cere ajutorul divin; în a doua, arată necesitatea cererii sale, adică o îndreptăţeşte, unde spune « Căci pînă-aici o creastă din Parnas » etc [19◦].

[32]. Acesta este cuprinsul celei de a doua părţi a prologului în general; în special însă n-o voi înfăţişa acum, căci atît mă copleşeşte sărăcia mea, încît mă văd silit să las deoparte şi acestea, şi alte lucruri de folos obştesc. Dar nădăjduiesc de la Măreţia-Voastră că altă dată autorul va avea mijloace să ducă mai departe folositoarea expunere.

[33]. Despre partea executivă, care a căpătat loc îndată după încheierea prologului, nu se va spune acuma, nici în privinţa împărţirii, nici a cuprin-

[186] *Matei* V, 45.

[187] **Citate din epistola a doua *către Corinteni* a apostolului Pavel, la care Poetul s-a referit în pasajul precedent.**

[188] **Referire globală la opera marelui filozof antic, pe care Dante nu a studiat-o direct (exceptînd, poate, *Timeu,* tradus în latină de Calcidio — Por. IV, 49), dar a cunoscut-o din numeroase referiri, fecundmdu-i gîndirea şi fantezia (v. *Inf.* IV, 134).**

[189] ***Par. l,* 22.**

»◦ **Por. I, 16.**

sului, nimic decît că în ea va merge urcînd din cer în cer şi va vorbi rînd pe rînd despre sufletele fericite găsite în fiecare cerc, şi că fericirea cea adevărată înseamnă a cunoaşte principiul adevărului. Cum se vede în loan, unde spune: «Aceasta este viaţa veşnică, să te cunoască pe tine drept Dumnezeu adevărat» etc. [19X] şi în Boethius, în cartea a treia din *Despre mîngtierile filozofiei*[192], unde spune:« Sfîrşeşti de a te privi pe tine ». Tocmai de aceea, pentru a arăta bine slava fericirii din sufletele acelea, li se vor pune, ca unora care văd tot adevărul, multe întrebări despre lucruri pline de folos şi desfătare. Apoi, deoarece, după găsirea principiului sau întîiului, adică a lui Dumnezeu, nu mai este nimic de căutat dincolo de el, care este Alfa şi Omega, adică începutul şi Sfîrsitul, cum arată Viziunea lui loan [W3], tratatul se încheie la Dumnezeu însuşi, care este binecuvîntat în vecii vecilor.

[111] *loan* XVII, 3.
"" Boetlrius, *De consolations philosophiae,* III.
[113] *Apocalipsul I, S.*

300103

3VOO103 r

Notă introductivă şi comentariile:
Virgil GÂNDEA
Traducerea: Petru CREŢIA

ECLOGAE

Dante a scris două ecloge pe cind se găsea la Ravenna, ca răspuns la versurile adresate de prietenul său Giovanni del Virgilio din Bologna. Dascăl de latină, cultivator al literelor clasice şi imitator al lui Virgiliu (de unde numele), Giovanni atacă în epistolele trimise prietenului său problema scrierii în limba vulgară. El îl laudă pe Danie pentru Comedie, dar se *îndoieşte că altă expresie decil cea latină ar putea asigura Poetului «îndoita faimă» între italieni şi între străini, îl invită deci să-şi cîştige meritul de a primi cununa veşnic verde a poeţilor de limbă latină, cerîndu-i să-i răspundă sau să vină la Bologna.*

Răspunsurile lui Dante cuprind dovada capacităţii sale de a compune versuri în latină şi refuzul consecvent de a veni la Bologna, oraş cîrmuit de vrăjmaşi ai împăratului şi care, fireşte, însemna o primejdie pentru proscris. Cununa pe care o aşteaptă o va merita de pe urma Divinei Comedii şi *ar voi s-o dobîndească la Florenţa, în patria sa. De altfel, prietenii săi din Ravenna cu greu l-ar lăsa să plece, din dragoste dar şi din teama pentru primejdiile ce-l puteau întîmpina la Bologna.*

Scrise către sfîrşilul anului 1319, Eclogele *sînt un document literar vădind măiestria poetului şi adăugind la puţinele ştiri despre viaţa sa în exil.*

[Giovanni *del Virgilio*[1] *lui Dante Alighieri. Poezie].*

Glas sacru al Pieridelor [2], glas care, cu noi cînturi, mîngîi pămîntul bîntuit de moarte şi dorești totodată să-l înalţi cu ramura veşnic vie [3], străbătînd ţinuturile întreitei soarte[4], cele pe care le dobîndesc sufletele după meritul lor, Orcul[5] pentru cei păcătoşi, Lethe[8] pentru cei care năzuiesc către stele, împărăţia de dincolo de soare[7] pentru cei fericiţi; vai, de ce vei arunca mereu oamenilor de rînd lucruri atît de adinei, iar noi, pălind, nu vom citi nimic din versurile tale? Mai degrabă va mişca Davus[8] cu lira pe arcuitul delfin şi va dezlega ghicitorile Sfinxului obscur [9] decît îşi vor putea închipui oamenii de rînd Tartarul[10] şi tainele cerului, pe care abia nădăjduia să le-nţeleagă Platon[11]; şi totuşi aceste lucruri, nemistuite, le flecăreşte pe la răspîntii un ridicol pierde-vară[12a] care l-ar face pe Flaccus să fugă din lume.

« Nu pentru-aceştia vorbesc, spui tu, ci pentru cei care şi-au întărit mintea prin studiu ». Da, dar în versuri vulgare, iar învăţatul dispreţuieşte vorbirea vulgară chiar de n-ar fi schimbătoare, dar cînd sînt mii de graiuri! De altfel nici unul din ceata în care tu eşti al şaselea [13], nici

[1] Umanist bolognez, prieten al lui Dante.

[3] Nume dat celor nouă muze adorate în Pieria, regiune din Macedonia antică.

[3] Ramura de dafin, mereu verde, simbol al artei poetice.

[4] Destinul postum al oamenilor putea fi, după faptele lor, de trei feluri (al osîndiţilor, al celor din Purgatoriu, şi al mântuiţilor), cum se arată îndată în text.

[5] Numele latin al lui Hades, zeul lumii subpămîntene, Infernul.

[6] Unul din fluviile Infernului. Sufletele morţilor care beau din apele lui uitau trecutul.

[7] Empireul, spaţiul infinit situat dincolo de al nouălea cer.

[8] Potrivit unui comentator anonim contemporan, Davus ar fi «un poet rău oarecare ».

• Monstru feminin care chinuia pe locuitorii Tebei (în Beoţia) punîndu-le întrebări enigmatice şi ucigînd pe cei ce nu le puteau dezlega. [10] Nume latin al Infernului.

[11] Opera lui Platon cea mai cunoscută de gîndirea medievală a fost *Timeu,* în care filozoful încerca să explice geneza universului.

[12] Personaj ridicol din *Satira* IX, l a lui Horaţiu adică *Flaccus,* citat îndată în text.

[13] în *Inf.* IV, 102. Dante se numără drept al şaselea poet după Homer, Vergiliu, Horaţiu, Ovidiu şi Lucan.

cel pe care 1-ai urmat în cer [14], n-a scris în limba străzii. De aceea, neîngrădit cenzor al poeţilor, am să vorbesc, dacă-mi dai puţin Mu liber vorbirii. Nu arunca, risipitor, mărgăritare mistreţilor [15] şi nu împovăra pe surorile castaliene [16] cu un veşmînt nevrednic de ele, ci rosteşte, cu glas de mare poet,versuri care să te poată înălţa, părtaş şi unei soarte, si celeilalte [17]. Şi încă de pe acum multe lucruri cer de la povestirile tale lumină. Hai, cîntă cum a zburat către stele cel care poartă armele lui lupiter [18]; hai, cîntă ce flori[19], ce crini a frînt plugarul, cîntă cerbii frigieni[ao] sfîşiaţi de colţii molosului[21], cîntă munţii Liguriei[aa] şi flotele partenopee [a3], în versuri cu care să poţi ajunge pînă la Cadixul Alcidului[a4], versuri datorită cărora Istrul[a5], întors din drum ca să le recitească, te va admira şi prin care te va cunoaşte Faros[26] şi regatul care a fost cîndva al Elissei[27]. Dacă ţi-e dragă faima, nu te vei mulţumi să stai închis între hotare strîmte şi nici să fii ridicat în slăvi de un judecător de rînd. lată, dacă mă vei socoti vrednic, eu, poet al Aonidelor [28], slujitor, şi după nume, al lui Maro [29], mă voi bucura să te arăt în gimnazii cu fruntea-ţi slăvită răspîndind parfumul cununilor de laur ale învingătorilor, după cum bucură crainicul cu glas răsunător cînd călăreşte în frunte, arătînd poporului vesel trofeele sărbătoreşti ale cîrmuitorului de oşti. De pe acum

[14] Poetul latin Staţius, figură intermediară între Vergiliu şi Beatrice, între raţiune şi ciedinţă. în *Divina Comedie (Purg.* XXI, 103 şi urm.), el îl însoţeşte pe Dante din ultimele trepte ale Purgatoriului pînă în Paradisul terestru.

[11] Cf. *Matei* VII, 6.

[11] Poreclă a muzelor cărora le era consacrat izvorul Castalia de pe muntele Parnas.

″ Versuri care să-i poată aduce lui Dante faima şi între italieni, şi între străini.

[11] Figurat: împăratul Henric al VII-lea de Luxemburg de la care Dante aştepta unificarea şi izbăvirea Italiei.

" Giovanni face aluzie la florentini (florile) şi Ia casa Franţei (crinii). Dante e invitat să cînte isprăvile Iui Henric în lupta lui pentru Italia.

'" Figurat: padovanii.

[zl] *Molos:* cîine mare şi feroce.

" Piemontul.

″ Flotele regilor Neapolului, şl în special (după comentatorul contemporan anonim) cele cu care regele Robert de Anyon vicar al Papei în Italia, asediase Genova.

″ Giovanni se referă Ia cele patru părţi ale lumii vechi. Gadixul Alcidului reprezintă Apusul, delimitat de Coloanele lui Hercule (strîmtoarea Gibraltar).

" Dunărea, hotarul de Nord al lumii vechi.

" Egiptul sau Răsăritul.

" Gartagina, regatul Elissei sau Didonei, aici în sens de Miazăzi.

[28] Poreclă a muzelor numite astfel pentru că muntele Helicon se găsea în Aonia (Beofia).

[a]* Vergiliu, modelul lui Giovanni.

urechile mi se îngrozesc la auzul zarvei războinice. De ce oare priveşte uimit Apeninul părinte ? De ce stîrneşte marea tirenă [30] Nereu [31]? De ce vuieşte Marte şi-ntr-o parte, şi-n alta? Ia-ţi lira şi, cîntînd, potoleşte atîtea trude ale oamenilor. Dacă nu le vei cînta, i'ăcîndu-te ascultat de ceilalţi, ca să vorbeşti tu singur, poet, tuturor, toate acestea vor rămîne nespuse.

Dacă totuşi tu, care locuieşti între braţele Eridanului[sa], mi-ai dat speranţă că vei binevoi să mă vizitezi cu scrisori prieteneşti şi dacă nu-ţi pare rău că ai citit tu cel dintîi aceste versuri fără vlagă pe care gîsca îndrăzneaţă le strigă iscusitei lebede, atunci vei voi poate să-mi răspunzi, sau să-mi împlineşti dorinţa, maestre.

" Marea Tireniană.
" Neptun, zeul mării.
•[a] Numele latin al fluviului Pad, a cărui deltă se află la nord de Ravenna.